

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

**ЗВ'ЯЗОК НЕГАТИВНОГО ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ З РІВНЕМ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО СОЦІАЛЬНИХ МЕНШИН В ДОРОСЛОМУ
ВІЦІ**

на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»
з напрямку «Психологія»

Студента ОС «Бакалавр»
Голоти Віктора Геннадійовича
Науковий керівник:
Доктор психологічних наук, професор
Коваленко Алла Борисівна

Допустити до захисту в ДЕК
кафедра соціальної психології
протокол № ____ від _____
Завідувач кафедри:
доктор психологічних наук, професор
Коваленко Алла Борисівна

Київ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ПСИХОТРАВМ НА ПОДАЛЬШЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ТА РІВЕНЬ ЇЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ.....	7
1.1. НЕГАТИВНИЙ ДИТЯЧИЙ ДОСВІД, ПСИХОТРАВМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШЕ ЖИТТЯ.....	7
1.2. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА РІЗНОМАНІТНІСТЬ ЇЇ ВИДІВ....	11
1.3. ВПЛИВ ПСИХОТРАВМУЮЧОГО ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ НА РІВЕНЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ.....	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ДИТЯЧИМИ ПСИХОТРАВМАМИ, НЕГАТИВНИМ ДИТЯЧИМ ДОСВІДОМ ТА РІВНЕМ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО СОЦІАЛЬНИХ МЕНШИН У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ	21
2.1. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	21
2.2. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..	23
ВИСНОВКИ.....	46
ЛІТЕРАТУРА.....	48
ДОДАТКИ.....	51

ВСТУП

У двадцять першому столітті діти щодня піддаються ризику психологічного травмування, який пов'язаний з різними видами жорстокого поводження: фізичного, емоційного і сексуального.

Широка поширеність даного феномена надає актуальність дослідженню психічної травми в дитячому віці. Феномен психотравми є предметом дослідження в рамках медицини, психіатрії, психології, що свідчить про його складність і багатогранність, а також про широку поширеність. Згідно з даними статистики, до 39% дітей мають психічну травму внаслідок тих чи інших травмуючих подій. І подібна травма абсолютно завжди має свій вплив як на подальше життя людини – характер, інтереси, соціальне життя тощо, так і на життя оточуючих її людей, особливо соціально та психологічно менш захищених.

Дана тема набула актуальності і викликала великий інтерес як у вітчизняних, так і у зарубіжних фахівців, що є причиною появи великої кількості наукових статей і літератури по вивченню психотравми та її впливу на подальше життя.

Непропрацьовані своєчасно дитячі психотравми мають комплексний вплив як на особистість людини, так і на її фізичний стан. Виникають проблеми в когнітивно-емоційній і в поведінковій сферах особистості. Пам'ять надійно зберігає дитячі психологічні травми. Ці спогади надалі формують особистість людини з певним типом мислення і поведінки, який спрямований на уникнення та виживання. Таким чином непропрацьовані дитячі психотравми можуть стати фундаментом для формування психологічно нездорової особистості дорослого, з низьким рівнем соціалізації та терпимості до оточуючих.

При цьому все актуальнішим у нашому суспільстві постає питання рівноправ'я та толерантного відношення один до одного. Все частіше

актуалізуються ідеали терпимості та розуміння. І актуальність дослідження саме у цьому напрямку, безсумнівно, є детермінованою тим позитивним шляхом, яким починає йти наша країна.

Отже, можна стверджувати, що наслідки перенесеного травматичного досвіду часто можуть виявитися фатальними для подальшого розвитку особистості. Такі люди схильні до конфліктів, мають занижену самооцінку. І в результаті формують навколо себе інтолеранте середовище.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: концепції вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких розкриваються наукові основи психології особистості та психотравматології (Е. Крепелін, Д. Калшед, Осухова Н.Г. , В.А Поздняков та ін.), а також праці, присвячені дослідженню поняття толерантності (Е. К. Мілютіна, О.С. Саакян, І.І, Демідова та ін.).

Мета дослідження: розкрити зв'язок між дитячою психотравмою та негативним дитячим досвідом і рівнем толерантності до соціальних меншин у дорослому віці.

Для реалізації поставленої мети були визначені наступні **завдання:**

1. Провести аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми впливу дитячих психотравм на подальше життя людини.
2. Виявити стратифікацію рівнів толерантності до соціальних меншин.
3. Визначити особливості проявів дитячого негативного досвіду..
4. Встановити взаємозв'язок між дитячим негативним досвідом та рівнем толерантності до соціальних меншин в дорослому віці

Об'єкт дослідження: зв'язок між психотравмою та рівнем толерантності особистості.

Предмет дослідження: зв'язок між дитячою психотравмою та негативним дитячим досвідом і рівнем толерантності до соціальних меншин в дорослому віці.

Гіпотеза дослідження: рівень толерантності до соціальних меншин в дорослому віці пов'язаний з психотравмуючим досвідом у дитинстві.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми впливу психотравмуючого досвіду на подальше життя особистості; емпіричні методи, методи якісної та математичної обробки результатів.

В якості конкретних методик були використані: Анкета негативного дитячого досвіду (АСЕ), тест «П'ять травм» Ліз Бурбо, Опитувальник комунікативної толерантності Бойка, Шкала толерантності до невизначеності Баднера, Індекс толерантності (автори Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова), анкета «Ставлення до соціальних меншин» та п'ятифакторний опитувальник особистості 5PFQ.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових методів дослідження:

– теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, які використано для визначення теоретико-методологічних основ дослідження);

– емпіричні, зокрема психодіагностичні: Анкета негативного дитячого досвіду (АСЕ), тест «П'ять травм» Ліз Бурбо, Опитувальник комунікативної толерантності Бойка, Шкала толерантності до невизначеності Баднера, Індекс толерантності (автори Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова) та п'ятифакторний опитувальник особистості 5PFQ, анкета «Ставлення до соціальних меншин»

– математично-статистичної (описові статистики, кореляційний аналіз).

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося протягом лютого-квітня 2021 року та продовжилось протягом квітня-травня 2022 року на базі вищих навчальних закладів України. В емпіричному дослідженні взяло участь 60 осіб, віком від 18 до 35 років, 35 жінок та 25 чоловіків. Представники студентської молоді, які лише навчаються – 28 осіб та 32 досліджуваних навчаються та/або працюють.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає в тому, що вперше:

- виокремлено типи дитячих психотравм, які значною мірою пов'язані з рівнем толерантності в дорослому віці
- встановлено зв'язок між дитячою психотравмою та рівнем терпимості до оточуючих.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані впродовж дослідження результати можуть бути застосовані в практичній діяльності психолога, у професійній діяльності викладачів вищих навчальних закладів при роботі зі студентською молоддю, при розробці освітніх програм, у інших державних та приватних установах країни та поза її межами, у консультативній діяльності для розробки тренінгових програм, які спрямовані на підвищення рівню терпимості та роботі з психотравмуючими ситуаціями, їх наслідками. Теоретичні та практичні напрацювання можуть стати підґрунтям для розробки програм спрямованих на підвищення рівня толерантності молоді та роботою з наслідками психотравм у дорослому віці.

Надійність та достовірність результатів обумовлюється репрезентативністю вибірки, та тим, що при проведенні емпіричного дослідження використано надійні психодіагностичні методики, результати яких передбачають точність вимірів, а також стійкість та стабільність результатів, коректним добором математико-статистичних методів аналізу даних тощо.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів із висновками до кожного із них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 97 сторінок, з яких основного тексту – 49 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ПСИХОТРАВМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ТА РІВЕНЬ ЇЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

1.1. Негативний дитячий досвід, психотравми та їх вплив на подальше життя

Травматичні події, які є джерелом екстремального психологічного стресу, в суспільній свідомості поступово стають звичними фактами [9]. Найбільш травмуючими психіку факторами прийнято вважати участь у військових діях, фізичне та сексуальне насильство, техногенні та природні катастрофи, важкі захворювання [5].

Поняття психічної травми вперше з'явилося в науковій літературі в кінці XIX століття, а саме: теорія травми з'являється в 1893 році в «Попередженні» до «Дослідження істерії» Фрейда. Фрейд вказує, що в психіатрії термін «травматичний» передбачає, що «синдром викликаний саме нещасним випадком», особливо якщо (при повторних атаках страждання) пацієнтом згадується «одна і та ж подія, яка спровокувало перший напад»; і в цьому випадку «причинно-наслідковий зв'язок цілком очевидний» [19, с. 17].

До цієї ж теми в 1900 році звертається і Еміль Крепелін. Він розглядає проблематику психічної травми з тих же позицій, що і Фрейд, у своїй роботі «Введення в психіатричну клініку» [8]. У цьому дослідженні Крепелін говорить про існування двох категорій травми: «невроз переляку» і власне «травматичний невроз», хоча відмінності між ними невеликі.

Дональд Калшед, в свою чергу, констатує, що психічна травма викликається не тільки зовнішніми подіями [6].

Але потім починається внутрішня робота психіки, і цей процес має вельми специфічну динаміку:

а) психіка трансформує зовнішню травму у внутрішню «самотравмуючу силу»;

б) одночасно відбувається малігнізація, тобто «озлоблення» захистів, які з системи самозбереження психіки перетворюються в систему її самознищення [6].

Пізніше з'являється інший підхід, в рамках якого психічна травма розглядається як особлива форма загальної стресової реакції [15]. На думку Г. Сельє, стресове переживання може викликатися будь-якою небажаною для людини подією. Стрес як активація організму у відповідь на зовнішні подразники має, як уже говорилося, адаптаційний характер і допомагає впоратися з труднощами. Однак часте повторення або велика тривалість стресу і пов'язаних з ним афективних реакцій можуть вести до постійної активації, при якій збудження приймає застійну форму і накопичується, активізуючи центральні утворення вегетативної нервової системи [15].

М. М. Решетніков говорить про те, що люди, які пережили психічну травму, не так часто звертаються за психотерапевтичною або медичною допомогою. Зазвичай це відбувається, коли до психічного страждання приєднується фізичне, або ж тривога і депресія стають настільки нестерпними, що майбутній пацієнт реально усвідомлює, що «не може так жити» або знаходиться на межі самогубства. Причин такого ставлення до психічних травм, на думку М. М. Решетнікова, багато, але головна причина - культурна [14].

Загальною ж для всіх цих підходів є думка про те, що травматичний вплив може надати будь-яка зовнішня подія, яка виходить за рамки звичайного людського досвіду і що травма виникає під впливом глибоко приголомшливих подій. Стресогенний фактор набуває травматичний характер, якщо його дія надзвичайно сильна, яка діє тривалий час або часто повторюється, перевищуючи адаптаційні можливості людини.

Найбільш часто в психологічній літературі зустрічається наступне визначення: психічна травма - реактивне утворення (реакція на значущі для даної людини події), що викликає тривалі емоційні переживання і має тривалий психологічний вплив [21]. Наприклад, в зарубіжній психології як

системоутворюючий фактор феномена психічної травми розглядається ідея катастрофічної взаємодії між суб'єктом і середовищем, імпліцитно закладена в уявленнях про цей феномен [16]. Травма має на увазі раптову, масивну і непереборну загрозу безпеці людини [10].

Саме питання про важку для людини життєву ситуацію виникає тоді, коли зовнішні по відношенню до людини зміни в навколишньому середовищі порушують або загрожують порушити її діяльність, відносини зі значимими людьми, звичний для неї спосіб життя в цілому або в одному з життєвих просторів [11].

Розглянемо, що мається на увазі, коли йде мова, що та чи інша людина пережила травмуючу подію. Перш за все, те, що вона відчула щось жахливе, що не часто трапляється з людьми. За визначенням психіатрів, травмуючою називають подію, що «виходить за межі нормального людського досвіду» [7].

Наслідки дитячого психотравмуючого досвіду багато років цікавлять дослідників. Неодноразово психологи намагалися встановити залежність між особистісною реалізацією дорослої людини і особливостями її розвитку на передуючих дорослості етапах. Вплив хворобливого дитячого досвіду (психологічні травми, жорстоке поводження, різні форми насильства, депривація) на формування особистості дорослої людини, її емоційний стан, установки, цінності, поведінку є безсумнівним. Американський психотерапевт М.Мюррей пише: «Коли дитина переживає травмуючу її подію і не має можливості висловити свої почуття, вона підсвідомо пригнічує свій біль, і з часом це може завдати серйозну фізичну і емоційну шкоду. Тривале придушення пов'язаних з травмуючою подією почуттів призводить до більш сумних наслідків, ніж сама по собі травма» [1]. Дослідник Дональд Калшед констатує, що психічна травма викликається не тільки зовнішніми подіями. Після травми починається внутрішня робота психіки, і цей процес має дуже специфічну динаміку. Один з головних висновків, який робить Д.Калшед, полягає в тому, що «травмована психіка продовжує травмувати

саму себе», більш того - такі люди постійно виявляють себе в життєвих ситуаціях, в яких вони піддаються повторній травматизації [2].

Непропрацьовані своєчасно дитячі психотравми мають комплексний вплив на людину. Виникають проблеми в когнітивній, емоційній і поведінковій сферах особистості. Згодом, як наслідок, можуть виникнути психосоматичні проблеми. Пам'ять надійно зберігає дитячі психологічні травми. Ці спогади згодом формують особистість людини з особливим типом мислення і поведінки, спрямованим на виживання і уникнення. Таким чином, недопрацьовані психотравми можуть бути фундаментом формування психологічно нездорової особистості дорослого.

Отже, можна стверджувати, що наслідки перенесеного травматичного досвіду часто фатальні для подальшого розвитку особистості. Дослідники виділяють ряд таких наслідків:

- формування у дитини негативних життєвих установок;
- формування хворих моделей поведінки;
- затримка розумового, психічного або мовного розвитку;
- виникнення складнощів при адаптації в суспільстві та зниження комунікативних навичок;
- зниження здатності до навчання;
- втрата шанобливого ставлення до батьків;
- патологічні зміни психіки, що важко піддаються корекції.

Проаналізуємо вплив психотравматичного досвіду на когнітивну сферу дитини, розглянемо формування ірраціональних / обмежувальних установок, як наслідки перенесеного негативного травматичного досвіду.

Установка - це загальна назва механізму, який керує поведінкою людини. Д.Н.Узнадзе писав, що установка - це готовність реагувати певним чином у певній ситуації. Часто установки переходять на неусвідомлений рівень автоматизмів, тим самим, керуючи нашим життям. Помилкові або неадекватно використовувані установки можуть бути причиною неадаптивної поведінки людини, здебільшого необгрунтованої і некерованої.

Саме установка визначає готовність в одній ситуації реагувати позитивними емоціями, а в іншій - хворобливими.

В основі установок лежать психологічні механізми, що забезпечують найбільш раціональне пізнання навколишнього світу і максимально безболісну адаптацію людини в ньому. Але зустрічаються ірраціональні установки, які, навпаки, перешкоджають адаптації людини в соціумі. Чого більше в установках людини - раціонального або ірраціонального - залежить більшою мірою від впливу психологічного та соціального середовища, в якому росла і розвивалася дитина. Наявність в минулому травматичного хворобливого досвіду формує ірраціональні установки, які відрізняються від раціональних / адаптивних наявністю когнітивних спотворень (систематичних помилок в мисленні).

Дослідник дитячих психотравм М.Мюррей вважає, що джерелом ірраціональних установок можуть бути послання від батьків, родичів, суспільства, влади, школи, однолітків і т.д. Вона наводить приклади метафор, якими описували виникнення своїх установок люди, які приходять на психотерапію: «Безперестанні бабусині скарги на життя залишили в моїй душі глибокі борозни», «Її слова застрявали в моїй голові», «Ці слова перетворилися в обмежуючий моє життя неприступний паркан» [1]. Часто установки формуються з дитячих вражень і реакцій дитини на події, що відбуваються. Діти не завжди здатні раціонально зрозуміти і прийняти ситуації, особливо болючі, внаслідок чого вони пояснюють їх ірраціонально, сприймаючи це як даність і істину. Згодом ці установки переходять в набір неусвідомлених правил і починають керувати життям людини.

1.2. Толерантність та різноманітність її видів

Толерантність є важливим чинником суспільної поведінки. Визначення «толерантність» походить від латинського слова «tolerantia» - поблажливість, тобто вміння створювати та підтримувати соціальні зв'язки між людьми, які

можуть різнитися з нашими поглядами та міркуваннями. Толерантність має протилежне ставлення до поняття антипатії та ворожості. В історії дослідження поняття толерантності сприймалося як неупереджене ставлення до культур, їхніх традицій, релігій та мови. Різноманітність процесу формування толерантності в людей, зумовила її різними науками. Перш за все толерантність є моральною якістю, що виражена у прагненні індивіда досягти взаєморозуміння та регулювання поглядів, інтересів, вподобань без використання утисків, за допомогою методів переконання та роз'яснення. [5, с. 52]

У міжнародному документі «Декларація принципів толерантності», прийнятому Організацією Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури в 1995 році, де в статті 4 стверджується: «Психологічне здоров'я є найбільш ефективним засобом попередження інтолерантності (нетерпимості). Виховання в дусі толерантності та психологічну стабільність слід розглядати як невідкладну імперативу, яке повинно сприяти формуванню у молоді незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях». Зроблено багато для того, щоб це поняття стало загальноприйнятим в дійсності, освітній теорії і практиці. Однак, незважаючи на численні філософські, соціологічні, психолого-педагогічні дослідження проблеми толерантності, створення програм по формуванню толерантності (міжособистісної, етнічної, міжконфесійної тощо), «Установок толерантної свідомості», ми спостерігаємо, на жаль – інтолерантність в людських відносинах. Сьогодні це яскравий приклад на релігійному ґрунті. Коли люди перестають спілкуватися навіть в межах однієї сім'ї через поділ віри. Можливо, має пройти якийсь час, коли люди від конфронтації, нарешті, перейдуть до діалогу, шанобливо ставитися до «інакшості» (зовнішньої і внутрішньої). [32]

Основні змістотвірні компоненти толерантності:

- терпіння-смирненість, любов-милосердя;
- дозвіл, допущення інакомислення, стриманість (аскетизм);

- віротерпимість, загальна безпека, поблажливість;
- борг (повинність), ненасильство;
- плюралізм, свобода, повага [33].

Саме поняття «толерантність» найбільше досліджено в традиціях саме західноєвропейських вчених, зокрема П. Рікера, Р. Драу, В. Нейгана, С. Мендус, М. Дамита, які в своїх роботах розглядають поняття толерантності як ключову соціальну цінність яка підштовхує особистість та суспільство до розвитку.

Дж. Мілл вперше запровадив поняття толерантності у розумінні саме ліберальної цінності. Як він вважав, ідеї ліберального суспільства тісно переплітаються з терпимістю до оточуючих.

У словнику слово толерантність частіше всього позначають синонімом «терпимості». Таке ж значення заклали й у Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО. В ній говориться про те, що толерантність – це розуміння і повага до культур, особистостей та їх самовиражень. Особистісна толерантність формується завдяки знанням, свободі слова та думки, відкритості до нового досвіду та спілкуванню. При цьому це не тільки моральна складова соціуму, а ще й політична та правова. При цьому толерантність – це не пасивність чи поступка, а окремий світогляд, активна соціальна позиція, яка формується на основі абсолютного гуманізму та визнання прав людини. [34]

Серед сучасників існує декілька підходів для тлумачення толерантності. Одні розглядають це поняття як поведінкову особливість людини, «терпиме» ставлення до оточуючих, які відрізняються. Інші ж розглядають толерантність у філософському контексті, як сприйняття світу у його виключній багатогранності та багатоманітності і цінування цього у кожному прояві. Як показують соціологічні опитування, для багатьох пересічних сучасників толерантність – це ігнорування, байдуже ставлення до людей які відрізняються. [35]

Аналізуючи різноманітні дослідження з проблеми толерантності можна визначити показники толерантного ставлення:

- Визнання та прийняття людиною існування «інакших» світоглядів, думок, способів життя тощо
- Розвинутий емоційний інтелект та самоконтроль у емоційній сфері
- Потреба у свободі та повага до свободи інших
- Можливість прийняти переконання інших через певне зусилля над собою
- Відкритість новому досвіду
- Відмова від знищення «відхилень» у соціумі, визнання їх права на повноцінну соціальну взаємодію
- Прагнення до компромісу у взаємодії та ін.

Аналізуючи велику кількість авторів та їх дефініцій до поняття толерантності, можна прийти до висновку, що це – властивість особистості, яка відрізняється стійкістю і проявляється в умінні людиною приймати та розуміти оточуючих, з повним визнанням права на самовираження своєї особистості оточуючими та готовність і позитивне сприйняття залучення у інтеракцію з оточуючим світом.

На основі метахарактеристик особистості (за О.П. Санніковою) як складові толерантності можна виділити емоційний, поведінковий та когнітивний компоненти.

Когнітивний – це набутий досвід, який впливає на світосприйняття та відношення до оточуючих.

Емоційний – розвиненість емоційного інтелекту, емпатії, емоційне ставлення до свого життя, оточуючих.

Поведінковий – свідоме керування своїми діями у соціальній взаємодії, поведінка у конфліктних ситуаціях, прагнення до компромісу, відкритість до нового соціального досвіду.

Саме достатній розвиток та відсутність прогалин або пошкоджень в одному з них формують толерантну, терпиму, соціалізовану та готову до нового соціального досвіду людину.

1.3. Вплив психотравмуючого дитячого досвіду на рівень толерантності до соціальних меншин в дорослому віці

Зазвичай проблеми дитячої травми є причиною подальших труднощів, що виникають уже в зрілому віці.

Негативні переживання або неконструктивні способи поведінки, які служать причиною звернення до психолога, на думку В. А. Позднякова, зазвичай не зв'язуються з травмою, особливо якщо вона трапилася давно. А самі неусвідомлювані, глибоко посаджені і тому особливо сильно і непомітно впливаючі на життя людини психологічні травми, - це саме дитячі психологічні травми.

В. А. Поздняков вказує на те, що будь-яке порушення сімейних взаємин не проходить безслідно ні для кого, але для дитини цей фактор стає вирішальним [13].

Однак в більшості випадків психотравмуючий вплив носить неявний, прихований характер. Йдеться, як правило, про нездатність найближчого оточення, перш за все матері, забезпечити для дитини атмосферу довіри, захищеності, емоційного резонансу.

Н. К. Асанова зазначає, що одним з основних чинників, що обумовлюють психологічну травматизацію дитини, є жорстоке поводження з нею.

Вона виділяє чотири основні форми жорстокого поводження, важливі для практичної роботи:

І. Фізичне жорстоке поводження – будь-яке невіпадкове нанесення ушкодження дитині батьком або особою, яка здійснює опіку.

2. Сексуальне насильство над дітьми - використання дитини і підлітка іншою особою для отримання сексуального задоволення.

3. Нехтування - хронічна нездатність батьків або особи, яка здійснює догляд за дитиною, забезпечити основні її потреби в їжі, в житлі, медичному догляді, в освіті, в захисті і нагляді.

4. Психологічне насильство, в тому числі психологічна зневага (послідовна нездатність батьків або особи, яка здійснює догляд за дитиною, забезпечити їй необхідну підтримку, увагу і прихильність) і психологічне жорстоке поводження (такі форми поведінки, як приниження, образа, знущання і висміювання дитини, носять хронічний, систематичний характер) [1].

За Н.К. Асановою – будь яка форма жорсткого поводження з наведених вище без допомоги спеціаліста завдає удару по соціалізації дитини та її вже дорослому життю. Страждає психіка, соціальні навички, викривляється сприйняття себе та оточуючих.

Реакції людей на загрозливі події, однак, можуть значно відрізнятись і залежать від того, яке суб'єктивне значення, або сенс, надає їм людина. Як відзначають М. А. Падун і Н. В. Тарабрина, травматичний досвід негативним чином зачіпає базисні переконання людини щодо власного Я, навколишнього світу і майбутнього, формуючи дисфункціональні емоційно навантажені схеми. Надалі ці схеми беруть участь в оцінці обставин і власних можливостей людини, в її здатності впоратися з ситуацією або уникнути її [12].

В. Франкл розглядає травму як втрату людиною життєво важливих смислів, а її подолання - як пошук осмислення події або пошук нових життєвих смислів та переосмислення сприйняття світу [18].

Подібні позиції представляють і вітчизняні автори, що займаються проблемою критичних ситуацій і психологічної травматизації. Наприклад, з точки зору Ф. В. Василюка, новий сенс стає опорою в подоланні кризи і новим щаблем у розвитку особистості [2].

Е. М. Черепанова описує травмовану особу, як таку особистість, яка не просто сформувалася під впливом травматичного стресу, колись пережитого, але яка стала вважати позитивними патологічні зміни, що відбулися з нею, знаходити певні психологічні вигоди в цьому, іноді навіть пишатися цим . Травматична особистість, за визначенням Е. М. Черепанової, - це більш-менш стійкий набір відомих рис, які формуються під впливом травми, якщо людина не змогла або не захотіла проаналізувати, що з нею сталося, і замість одних, зруйнованих базових ілюзій побудувала інші [20].

З пережитим в дитинстві насильством або навіть всього лише недоліком батьківської любові відносяться такі потрясіння особистості, як зниження самооцінки і відсутність упевненості в собі, схильність до переживань, тривоги, паніки і поганого настрою, туга, часте виникнення докорів сумління, зниження толерантного та навіть агресивне, упереджене ставлення до оточуючих.

Негативна консеквенція негараздів дитячого віку протилежної якості особистості - агресивність, ворожість і прихильність до криміналістичної поведінки. Численні дослідження підтверджують дуже переконливий зв'язок між несприятливими інцидентами в дитинстві і багатьма психічними розладами, в тому числі і депресію, неспокій, розлади особистості і навіть психози, не виключаючи у хворих на шизофренію.

Доведено, що насильство над дітьми регресує психічне здоров'я не тільки в ранньому віці, але і в процесі всього життя індивіда. За даними дослідників з Інституту психіатрії Королівського коледжу в Лондоні, які вивчили 23 544 випадки асоціального розладу, депресії та інших психічних розладів, погане поводження з дітьми не тільки істотно збільшує ймовірність їх розвитку в процесі життя, а й сприяє таким їх несприятливим параметрам, як затяжний характер, схильність до рецидивів.

Ті, хто отримав травми в дитинстві підвищують потребу індивіда в спиртних напоях і різних психоактивних речовинах, включаючи нікотин і заборонені наркотики, необхідно підкреслити, що люди, які переживають

психічні розлади, в більшій мірі, ніж здорові люди зловживають спиртними напоями і іншими наркотичними речовинами, а індивіди з схильністю до психоактивних речовин в більшій мірі порівняно оточуючими виявляють прояв до різних психічних порушень.

Відомий американський дитячий психолог Лінда Палмер (Linda F. Palmer) міркує про те, що отриманий ще в дитинстві стрес може мати непоправної результат для всього життя індивіда. Німецький нейропсихолог Томас Ельберт (Thomas Elbert) вважає, що важкі травми дитячого віку здатні безповоротно зруйнувати особистість: «Якщо дитина пережила душевну травму, то вона залишається вразливою все життя. Деякі фахівці встановлюють в цьому адаптацію до соціально-небезпечного оточення, стратегію виживання. Насправді, частини мозку у дитини формуються в ієрархічному порядку від складного до легкого. Нейрони, властиві для придбання і збереження чергової інформації, змінюються в результаті зовнішніх імпульсів, отриманих від п'яти найважливіших сенсорних каналів.

Тим часом немовлята і діти створюють образи і розуміння про навколишнє середовище. Прихильність (прив'язанність), що виникає незабаром після народження, в разі якщо, вона носить насильницький або жалісливий характер, вже впливає на ці уявлення. Крім того, чим частіше посилюється відповідна система нейронів, тим більше стійким воно стає відносно паттерна.

Психотравма може тягти за собою морфологічні перетворення, що передаються спадково. Генетика - одна з підстав психологічних травм або, абсолютно протилежно, їх відсутність.

За подію важкої психотравми ремінісценція у індивіда часто втрачена, і він забуває, що сталося насправді, але пережиті емоції можуть відроджуватися, і індивід в той же час не буде усвідомлювати, чому це з ним відбувається. Досить часто відчуваючи емоції, які перенесли під час травми так, що здається вони виникають в даний момент. В кінцевому рахунку, відбувається стійке явище гострого сплеску емоцій (патерн), який може мати

як наслідок фізичне і розумове виснаження. В такому роді стану тягнуть за собою різні типи розладів особистості: тривожний, за відгуками друзів, психотичний, граничний.

Емоційна втрата сил чревата неухабною, через яку особистість втрачає здатність ясно думати і занурюється в стан відчуженості (дисоціації) від емоцій, і не тільки від хворих. Виникає втрата чутливості всіх емоцій, і людина стає емоційно неглибокою - байдужою або холодною, вона завжди найчастіше б'є на сполох. Дисоціацію в більшості випадків визначають, як деперсоналізаційний розлад, диссоціативна амнезія, диссоціативна дуга, множинна особистість.

Деякі люди, які зазнали психологічної травми в дитинстві починають переживати почуття неповноцінності, якщо ознаки травми не зникають, і вони не вірять, що їх стан може покращитися. Це може привести до відчайдушності з ознаками параної, до втрати поваги до себе, і самогубства на основі депресії і почуття спустошеності. При підриві самооцінки особистість може ставити під сумнів свою власну ідентичність.

Висновки до розділу 1

Психологічні травми дитинства виникають практично у кожній людині, але для розвитку деяких людей вони не мають сильного впливу, для інших ж є фактором порушень всіх сторін психіки. Глибина травми залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини, частоти і тривалості впливу негативних факторів і виду травмуючої події. Значну роль у формуванні і розвитку дитячих психотравм відіграє сім'я. Діти, що ростуть в атмосфері розуміння і любові, мають менше труднощів з навчанням у школі, проблем, пов'язаних зі здоров'ям, спілкуванням з однолітками, і навпаки, як правило, порушення дитячо-батьківських відносин і труднощі в сімейному ситуації ведуть до формування різних психологічних проблем і комплексів.

Щодо основних складових толерантності, то можна виділити емоційний, поведінковий та когнітивний компоненти.

Когнітивний – це життєвий досвід, який впливає на суб'єктивне відношення до світу, емоційний – це емоційний інтелект та емоційне ставлення до себе та оточуючих, поведінковий – вміння керувати своїми діями.

Незалежно від виду травми, всі вони роблять серйозний негативний вплив на процес дитячої соціалізації. У дитини виникають труднощі в спілкуванні з новими людьми, адаптацією до нових умов і колективу. У дитини, яка пережила психотравмуючу подію, психіка схильна до формування навязчивостей, страхів, соціофобії та проблем з конфліктністю, сприйняттям оточуючих та інтолерантного до них ставлення.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ДИТЯЧИМИ ПСИХОТРАВМАМИ, НЕГАТИВНИМ ДИТЯЧИМ ДОСВІДОМ ТА РІВНЕМ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО СОЦІАЛЬНИХ МЕНШИН У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ

2.1. Організація і методика дослідження

Виходячи з наукової проблеми, цілей і завдань дослідження, ми визначили емпіричну базу і розробили програму дослідження. Складаючи програму дослідження, ми виходили з необхідності виявлення впливу наявності дитячого негативного досвіду та психотравм дитинства на рівень толерантності в дорослому віці.

Вибірка становила 60 респондентів у віці 19-35 років (35 жінок та 25 чоловіків). На різних етапах дослідження застосовувалися такі методики: анкета негативного дитячого досвіду (АСЕ), "П'ять травм" Ліз Бурбо, Індекс толерантності (автори Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова), опитувальник комунікативної толерантності Бойко, опитувальник толерантності до невизначеності Баднера, П'ятифакторий опитувальник особистості 5PFQ.

Методика № 1. Анкета негативного дитячого досвіду (АСЕ)

Мета: визначення наявності негативного досвіду та його рівня в дитинстві респондента

Хід проведення. Респондентам проводять таку інструкцію: «Нижче наведено список з 10 категорій негативного дитячого досвіду (АСЕ). В наведеному нижче списку відзначте кожну категорію АСЕ, з якої ви стикалися до 18-річного віку. Потім порахуйте кількість категорій АСЕ, з якими ви стикалися, і вкажіть загальну кількість внизу» (Додаток А).

Методика № 2. Тест "П'ять травм" Ліз Бурбо

Мета: визначення наявності різних видів психотравм дитинства у респондента

Хід проведення. Респондентам проводять таку інструкцію: «Уважно читайте наведені твердження, і помічайте знаком «+» кожне твердження, яке підходить вам.» (Додаток Б).

Методика № 3. Індекс толерантності (автори Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова)

Мета: визначити загальний рівень толерантності респондентів

Хід проведення. Респондентам проводять таку інструкцію: «Оцініть, будь ласка, наскільки ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку або будь-який інший значок навпроти кожного твердження.» (Додаток В).

Методика № 4. Опитувальник комунікативної толерантності Бойко

Мета: визначення, якою мірою респондент здатен виявляти терпимість до інших людей в діловому і міжособистісному спілкуванні. Тест дозволяє виділити дев'ять особливостей поведінки, які свідчать про низький рівень комунікативної толерантності.

Хід проведення. Респондентам проводять таку інструкцію: «Оцініть, наскільки наведені нижче судження вірні по відношенню до вас.» (Додаток Г).

Методика № 5. Опитувальник толерантності до невизначеності Баднера

Мета: визначення рівня толерантності до невизначеності у респондентів.

Хід проведення. Респондентам проводять таку інструкцію: «Цей опитувальник містить твердження, що відображають уявлення або думки різних людей.

Прочитайте уважно кожне твердження, і вирішите, наскільки ви згодні або не згодні з ним. У кожному разі відзначте ту відповідь, який найкраще відображає вашу думку.

Пам'ятайте, що не існує правильних і неправильних відповідей, ви висловлюєте ваша особиста думка і властиве вам стан. (Додаток Д).

Методика № 6. П'ятифакторний опитувальник особистості 5PFQ.

Мета: визначення широкого спектру особистісних особливостей респондента

Хід проведення. Респондентам проводять таку інструкцію: «Перед вами опитувальник, що складається з 75 протилежних за значенням висловлювань, кожне з яких виявляє важливі властивості особистості та особливості поведінки людини в деяких життєвих ситуаціях. В даному опитувальнику немає тверджень правильних або неправильних, так само як немає «хороших» або «поганих» рис особистості.

Всі фрази розділені оцінною шкалою. Прочитайте уважно висловлювання і визначте, яка його частина більше відповідає особливостям вашої особистості. Якщо ви вважаєте, що ліва, то використовуйте для оцінки символи -2 і -1 шкали, якщо ви вважаєте, що права, то використовуйте праву частину шкали: +2 і +1. (Додаток Ж).

Методика №7. Анкета «Ставлення до соціальних меншин»

Мета: визначення відношення респондента до соціальних меншин

Інструкція: Нижче наведено низку тверджень які потребують вашої відповіді. В анкеті є присутніми : твердження з полярністю від 1 до 10, де 1 – різко позитивно, 10 – різко негативно, питання які потребують відповіді «Так» або «Ні» та відкриті питання. (Додаток М)

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Для визначення наявності негативного досвіду та його рівня в дитинстві респондентів було використано анкету негативного дитячого досвіду (АСЕ)

Аналізуючи отримані результати , можна зробити наступний висновок :

В дитинстві 32,6% респондентів відчували брак їжі, були змушені носити брудний одяг, не мали нікого, хто б захистив або подбав про них.

При цьому 41,9% досліджуваних втратили одного або обох батьків із-за певних життєвих обставин.

Доводилося проживати зі старшою людиною, яка мала психічні порушення або суїцидальні думки 37,2% респондентів.

При цьому 34,9% проживали з людиною яка мала певну адиктивність від алкоголю або психоактивних речовин.

Частина вибірки в дитинстві була свідками фізичного насильства між батьками або опікунами(37,2%).

Декілька респондентів (6,4%) проживали з одним із батьків або опікунів, який мав досвід тюремного ув'язнення.

Більша частина досліджуваних (65,1%) в дитинстві піддавалась психологічному насиллю, вербальним образам зі сторони дорослих.

При цьому, 44,2% респондентів піддавались і фізичному насиллю зі сторони дорослих.

Деякі респонденти (48,8%) не відчували любові зі сторони батьків та вважали себе непотрібними.

Деякі досліджувані (8%) в дитячому віці піддавалися сексуальним домаганням, при цьому двоє досліджуваних пережили й небажані статеві контакти.

Більша частина респондентів (74,4%) піддавалися булінгу зі однолітків, 44,2% - фізичному насиллю з їх сторони.

Підбиваючи підсумки проходження анкети, 51,2% респондентів вказали, що травмуючий дитячий досвід в деякій мірі вплинув на їх фізичне та психологічне здоров'я, 23,3% - мав істотний вплив, і 25,6% - не мав впливу взагалі.

Результат дослідження представлено на рис. 2.1 та додатку 3 :

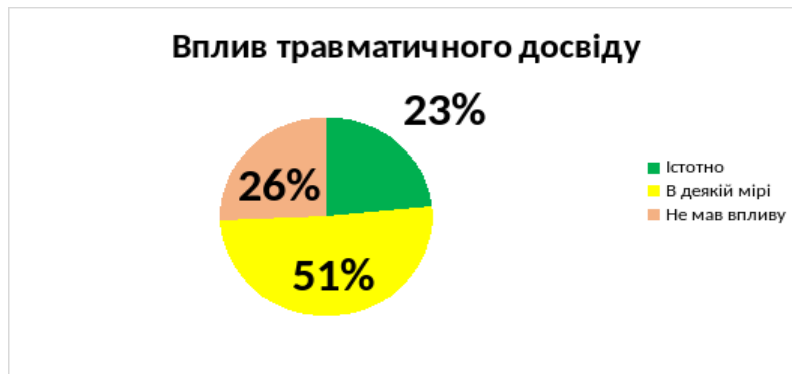

Рис. 2.1. Суб`єктивна оцінка впливу травматичного досвіду на подальше життя

Для визначення наявності різних видів психотравм дитинства у респондентів було проведено тест "П`ять травм" Ліз Бурбо.

За отриманими результатами, 24% респондентів схильні до травми знедоленості. Ця травма пов'язана з підсвідомим запереченням свого права «існувати», прагненням до втечі, зникнення. Такі респонденти схильні до створення кумирів, виникнення адикцій. Вони відсторонені від матеріального. Прагнуть до досконалості, перфекціоністи. Проблеми з самооцінкою, бажання бути непомітним, схильні до соціальної тривожності.

До травми покинутості схильні 14,4% досліджуваних. Це люди, які завжди бажають бути в центрі уваги, постійного соціального контакту, є схильними до драматизації та викликання почуття жалості. Часто займає роль жертви, схильний до залежності від когось. Потребує позитивного підкріплення та схвалення з боку інших людей.

Травма приниженого домінує в житті 33,6% респондентів. Така травма пов'язана з позбавленням права власного вибору в дитинстві, гіперконтролем, відсутністю вміння і думок про турботу та прислухання до своїх бажань і почуттів. Часто страждає від сорому та соціальних страхів, не вміє прислухатися до своїх бажань. Багато звалює на свої плечі. Надмірно чутливий. Карає себе, вважаючи, що карає когось іншого.

До травми зради є схильними 16% досліджуваних. Такі люди є схильними до перфекціонізму, відстороненим від власних почуттів, є оптимістами. Звалюють все на свої плечі, допомога зі сторони є небажаною.

Травма несправедливості властива 8% респондентів. Травма пов'язана з неможливістю бути самим собою, цілісною особистістю. Такі люди прагнуть до досконалості, але іноді проявляють заздрісність і зайву оптимістичність. Вони часто виправдовуються, не люблять просити про допомогу, не визнають наявності проблем. Через постійне почуття провини відмовляють собі в задоволеннях, люблять порядок і контроль.

Результат дослідження представлено на рис. 2.2 та додатку И :

Рис. 2.2. Домінація дитячої психотравми у респондентів

Для перевірки рівня толерантності у респондентів було використано такі методики, як Індекс толерантності (автори Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова), Опитувальник комунікативної толерантності Бойка та Опитувальник толерантності до невизначеності Баднера.

За результатами Індексу толерантності, 78% респондентів мають середній рівень толерантності. Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти нетерпимість.

Високий рівень толерантності властивий 14% досліджуваних. Їм властиві виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі, можуть свідчити про розмивання у людини "кордонів толерантності", пов'язаних,

наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості.

Низький рівень толерантності мають 8% респондентів. Такі результати свідчать про високу нетерпимість людини і наявність у неї виражених інтолерантних установок по відношенню до навколишнього світу і людей.

Результати тестування показані на рис. 2.3 та додатку І:

Рис. 2.3. Рівень індексу толерантності серед досліджуваних

Для визначення рівня терпимості у вербальній взаємодії нами було використано Опитувальник комунікативної толерантності Бойко.

Згідно з результатами, до високого рівня прийняття індивідуальності оточуючих схильні 34% респондентів. Це вказує на їх високий рівень вміння розуміти або приймати індивідуальні риси інших, інші світоглядні парадигми, способи жити та існувати, вести себе в різних життєвих ситуаціях. Середній рівень притаманний 56% респондентів. Це означає, що їм є характерним як прийняття одних індивідуальностей та особливостей інших, так і невміння приймати інші. Для 10% притаманним є низький рівень. Це свідчить про те, що вони не вміють, або не хочуть розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Щодо схильності до використання себе як еталону для інших, високу схильність до цього мають 16% досліджуваних. Оцінюючи поведінку, образ думок або окремі характеристики людей, такі респонденти розглядають себе

як еталон самого себе. В цьому випадку має місце бути відмова партнеру в праві на індивідуальність, втискування партнера в ту чи іншу підструктуру своєї особистості. Більш того, в прямому або завуальованому вигляді домінує установка про те, що такий респондент - «істина в останній інстанції». У судженнях про інших керується власними звичками, установками і настроями.

Середній рівень використання себе як еталону притаманний для 48% досліджуваних. Це свідчить про часткове використання своєї особистості як еталону, вимога до наявності певних своїх особистісних рис у оточуючих для їх прийняття.

Низький рівень притаманний для 36% респондентів. Для таких людей притаманними є інтерес до різних оточуючих, відкритість до нового досвіду, схильність до прийняття багатьох людей, які повністю відрізняються від них самих.

Консервативними у своїх поглядах є 28% респондентів. Таким способом люди з такою особливістю регламентують прояв індивідуальності оточуючих і вимагають від них пріоритетної для себе одноманітності, яке відповідає їх внутрішньому світу - сформованим цінностям і смакам.

Для 34% респондентів притаманним є середній рівень консервативності. Вони є лабільними у своїх поглядах і можуть допускати одні особливості в оточуючих, гостро заперечуючи інші.

Непритаманною є консервативність для 38% досліджуваних. Вони є демократичними в міжособистісних відносинах.

Не вміють приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, які виникають при зіткненні з некоммунікбельними якостями у партнерів 12% досліджуваних. Людина з низьким рівнем загальної комунікативної толерантності зазвичай демонструє некеровані негативні реакції у відповідь на некоммунікбельні якості партнера. Неприйняття в іншому найчастіше викликають некоммунікбельні типи осіб, некоммунікбельні риси особистості і некоммунікбельні манери спілкування.

Середній рівень контролю емоцій в адрес прояву некомунікабельних якостей мають 24% респондентів.

Високий рівень вміння контролювати емоції мають 64% досліджуваних. Комунікація з закритими некомунікабельними людьми не викликає у таких людей неконтрольованих агресивних реакцій.

Мають сильне підсвідоме бажання переробити свого партнера 12% респондентів. По суті, такі люди мають наміри змінити ту чи іншу підструктуру особистості, оновити, перепідпорядкувати або замінити її елементи. Спроби перевиховати партнера проявляються в жорсткій або м'якій формі, але в будь-якому випадку, вони зустрічають його опір. Жорстка форма відзначається, наприклад, у звичці читати мораль, повчати, дорікати в порушенні правил і етики. М'яка зводиться до вимог дотримуватися правил поведінки і співпраці, до зауважень з різних приводів.

Середній рівень такого бажання мають 58% досліджуваних. Це говорить про їх наміри змінити під себе тільки деякі, певні риси або схильні до м'якої форми намагання щось змінити в партнері.

Низький рівень є притаманним для 30% респондентів. Це вказує на їх високу адаптивність до особливостей оточуючих, відсутність бажання щось переробити в них, терпимість та можливу тягу до того, що відрізняється від них самих.

Високий рівень бажання підігнати партнера під себе та зробити його зручним для себе є притаманним для 42% респондентів. Такі люди як би «обтісують» ті чи інші якості особистості партнера чи оточуючих, прагнучи регламентувати їх вчинки або добитися схожості з собою, наполягають на прийнятті їх точки зору, оцінюючи партнера, виходять зі своїх власних обставин.

Середній рівень є притаманним для 52% досліджуваних. Прагнення на зміну під себе домінує тільки в деяких випадках, або стосовно тільки певних особистісних якостей партнера або оточуючих.

Низький рівень є лише у 6% респондентів. Такі люди не схильні до зміни партнера під себе, приймають особистісні особливості.

Не здатні на прощання помилок та зрад 44% респонденти. Це означає, що їх свідомість «застряє» на відмінностях між особистісними подструктурами - їх і партнера. Таке джерело взаємних образ, прагнення ускладнити відносини з партнером, надавати особливий неприємний сенс його вчинків і словами.

Середній рівень невміння прощати притаманний 26% досліджуваних.

Низький рівень невміння прощати притаманний 30% респондентів.

Нетерпимими до дискомфорту, в якому опинився партнер є 16% досліджуваних. Таке спостерігається в тих випадках, коли партнер нездужає, скаржиться, вередує, нервує або шукає співучасті і співпереживання. Людина з низьким рівнем комунікативної толерантності - душевно черства і тому або не помічає подібних станів, або вони його дратують, викликають осуд. При цьому вона ігнорує те, що сама теж буває в дискомфортних станах і зазвичай розраховує на розуміння і підтримку оточуючих.

Середній рівень нетерпимості до подібного роду дискомфорту притаманний 24% респондентів. Це вказує на нетерпимість тільки до певних проявів партнера або оточуючих, які є тригерами.

Терпимими до такого дискомфорту та здатними на повноцінну підтримку є 60% досліджуваних. Такі люди здатні підтримати партнера у різних ситуаціях, схильні до рефлексії та розуміють, що вони теж можуть опинитись в таких же обставинах і самі будуть потребувати підтримки та розуміння зі сторони.

Погано пристосовуються до характеристик, звичок, установок або домагань інших 18% респондентів. Цей показник вказує на те, що адаптація до самого себе для таких людей функціонально важливіше і досягається простіше, ніж адаптація до партнерів. Спроба міняти і переробляти насамперед партнера, а не себе - це непохитне кредо.

Середній рівень за цією шкалою мають 52% досліджуваних. Досягається золота середина між змінами в собі та намаганнями змінити щось в партнері.

Високий рівень пристосування притаманний 30% респондентів. Такі люди схильні до саморефлексії і завжди шукають джерело проблем в собі, а не в партнері. Схильні до починання саме з себе. Спроби мінятись заради партнера, а не змінити його мають місце бути в житті таких досліджуваних.

Результати дослідження комунікативної толерантності подано у табл. 2.1 та Додатку І.

Таблиця 2.1

Результати дослідження рівнів комунікативної толерантності (у %)

	Низький	Середній	Високий
Прийняття індивідуальності	10	56	34
Використання себе як еталону	36	48	16
Консервативність	38	34	28
Вміння приховувати емоції	12	24	64
Наміри переробити партнера	30	58	12
Бажання зробити партнера зручним	6	52	42
Невміння прощати помилки	30	26	44
Нетерпимість до дискомфорту	60	24	16
Погане пристосування	30	52	18

Для визначення толерантності до невизначеності нами було використано тест Баднера.

За результатами, високий рівень інтолерантності до невизначеності мають 36% респондентів. Особистість, інтолерантна до невизначеності, має високий рівень тривожності в ситуаціях невизначеності або навіть загрози її виникнення, навіть якщо ця невизначеність означає розвиток і позитивну зміну в майбутньому. Інтолерантні до невизначеності особистості схильні до жорсткої регламентації всіх сфер життя, в тому числі відносин і систем набуття досвіду.

Середній рівень інтолерантності притаманний 42% досліджуваних. Це вказує на їх нетерпимість до невизначеності в деяких, окремих ситуаціях.

Низький рівень мають 22% респондентів. Такі особистості є завжди відкритими для нового, мають низький рівень тривожності. Не схильні до чіткої регламентації свого життя, очікують від будь-якої невизначеності розвиток і позитивні зміни.

Щодо рівня толерантності до невизначеності, високий рівень є притаманним для 28% респондентів. Особистість, толерантна до невизначеності, розглядає будь-яку невизначену ситуацію як можливість вибору, розвитку, придбання нового досвіду, не відчуває деструктивної тривоги в невизначених ситуаціях, здатна активно і продуктивно діяти в них.

Середній рівень такого виду толерантності мають 56% досліджуваних.

Низький рівень мають 26% респондентів. Тобто, такі люди схильні до перебільшення негативних наслідків в невизначеній ситуації, страху новизни.

Результати тестування показані на рис. 2.4, 2.5 та у додатку Й:

Рис. 2.4. Рівень інтолерантності до невизначеності респондентів

Рис. 2.5. Рівень інтолерантності до невизначеності респондентів

Для визначення особистісних особливостей респондентів та для порівняння і подальшого аналізу нами було проведено П'ятифакторний опитувальник особистості 5PFQ.

Схильними до інтроверсії є 48% респондентів. Основними особливостями інтровертів є відсутність впевненості щодо правильності своєї поведінки і неухвага до того, що відбувається навколо; велика опора на власні сили і бажання, ніж на погляди інших людей; перевага абстрактних ідей над конкретними явищами дійсності. Інтроверти мають рівний, трохи знижений фон настрою. Вони стурбовані своїми особистими проблемами і переживаннями. Такі люди зазвичай стримані, замкнуті, уникають розповідей про себе, не цікавляться проблемами інших людей. Інтроверти

віддають перевагу теоретичним і науковим видам діяльності. У навчанні вони досягають більш помітних успіхів, ніж екстраверти. Інтровертовані люди люблять планувати своє майбутнє, завжди зважають свої вчинки, не довіряють першим спонуканням і захопленням, завжди строго контролюють свої почуття, рідко бувають нестриманими і збудженими. Інтроверти легше переносять одноманітність в діяльності, краще працюють в спокійній обстановці і в першій половині дня. Вони більш чутливі до покарання, ніж до заохочення.

Схильними до екстраверсії є 37% досліджуваних. Типові екстраверти відрізняються товариськістю, люблять розваги і колективні заходи, мають велике коло друзів і знайомих, відчувають потребу спілкування з людьми, з якими можна поговорити і приємно провести час, прагнуть до неробства і розваг, не люблять себе обтяжувати роботою чи навчанням, тяжіють до гострих, збудливих вражень, часто ризикують, діють імпульсивно, необдуманно. Екстраверти безтурботні, оптимістичні і люблять зміни. У них ослаблений контроль над почуттями і вчинками, тому вони бувають схильні до запальності і агресивності. В роботі, як правило, орієнтовані на швидкість виконання завдання, від одноманітної діяльності у них швидше розвивається стан монотонії. Екстраверти воліють працювати з людьми. У діяльності екстраверти швидше, ніж інтроверти, витягають інформацію з пам'яті, краще виконують важкі завдання в ситуації дефіциту часу. Екстраверти відчувають себе бадьоріше ввечері і краще працюють в другій половині дня. Такі люди чутливі до заохочення.

Поєднують в собі особливості як інтроверсії, як і екстраверсії 11% респондентів.

Щодо шкали відособленість-прив'язаність, схильними до відособленості є 22% досліджуваних. Це свідчить про прагнення таких респондентів бути незалежними і самостійними. Такі люди вважають за краще тримати дистанцію, мати відокремлену позицію при взаємодії з іншими. Вони уникають громадських доручень, недбалі у виконанні своїх

обов'язків і обіцянок. Холодно відносяться до інших людей, часто не розуміють тих, з ким спілкуються. Їх більше хвилюють власні проблеми, ніж проблеми оточуючих їх людей. Свої інтереси вони ставлять вище інтересів інших людей і завжди готові їх відстоювати в конкурентній боротьбі. Такі люди зазвичай прагнуть до досконалості. Для досягнення своїх цілей вони використовують всі доступні їм засоби, не зважаючи на інтереси інших людей. Люди з такими характеристиками рідко демократичним шляхом стають керівниками.

До прив'язаності є схильними 34% досліджуваних. Такі особи відчувають потребу бути поруч з іншими людьми. Як правило, це добрі, чуйні люди, вони добре розуміють інших людей, відчувають особисту відповідальність за їх добробут, терпимо ставляться до недоліків інших людей. Уміють співпереживати, підтримують колективні заходи і відчувають відповідальність за спільну справу, сумлінно і відповідально виконують взяті на себе доручення. Взаємодіючи з іншими, такі люди намагаються уникати розбіжностей, не люблять конкуренції, більше воліють співпрацювати з людьми, ніж змагатися. У групі такі люди, як правило, користуються повагою.

Поєднують в собі особливості обох полюсів 44% респондентів.

Схильними до самоконтролю є 56% досліджуваних. На полюсі високих значень знаходиться такі риси особистості, як сумлінність, відповідальність, обов'язковість, точність і акуратність в справах. Такі люди люблять порядок і комфорт, вони наполегливі в діяльності і зазвичай досягають в ній високих результатів. Вони дотримуються моральних принципів, не порушують загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві і дотримуються їх навіть тоді, коли норми і правила здаються порожньою формальністю. Висока сумлінність і свідомість зазвичай поєднуються з хорошим самоконтролем, з прагненням до утвердження загальнолюдських цінностей, іноді на шкоду особистим. Такі люди рідко відчувають себе повністю розкутими настільки, щоб дозволити собі дати волю почуттям.

Імпульсивними є 12% досліджуваних. Такі люди рідко виявляють в своєму житті вольові якості, вони живуть, намагаючись не ускладнювати своє життя. Шукають «легкого життя». Це такий тип особистості, для якого характерні природність поведінки, безтурботність, схильність до необдуманих вчинків.

Така людина може недобросовісно ставитися до роботи, не проявляючи наполегливості в досягненні мети. Вона може не докладати достатніх зусиль для виконання прийнятих в суспільстві вимог та культурних норм поведінки, може презирливо відноситися до моральних цінностей. Людина, яка має таку рису, схильна здійснювати асоціальні вчинки. Заради власної вигоди вона здатна на нечесність і обман. Така людина, як правило, живе одним днем, не заглядаючи в своє майбутнє.

Середній рівень показника притаманний 32% досліджуваних.

Емоційно стійкими є 30% досліджуваних. Властиве особам самодостатнім, впевненим у своїх силах, емоційно зрілим, сміливо дивляться в обличчя фактам, спокійні, постійні у своїх планах і уподобаннях. На життя такі люди дивляться серйозно і реалістично, добре усвідомлюють вимоги дійсності, не приховують від себе власних недоліків, не переймаються через дрібниці, відчувають себе добре пристосованими до життя. Емоційно стійкі люди зберігають холонокровність і спокій навіть у найнесприятливіших ситуаціях. Вони частіше перебувають у гарному настрої, ніж в поганому.

Емоційна нестійкість є властивою для 22% респондентів. Цей показник характеризує осіб, нездатних контролювати свої емоції і імпульсивні потяги. У поведінці це проявляється як відсутність почуття відповідальності, ухилення від реальності, примхливість. Такі люди відчувають себе безпорадними, нездатними впоратися з життєвими труднощами. Їх поведінка багато в чому обумовлена ситуацією. Вони з тривогою очікують неприємностей, в разі невдачі легко впадають у відчай і депресію. Такі люди гірше працюють в стресових ситуаціях, в яких відчувають психологічну

напругу. У них, як правило, занижена самооцінка, вони уразливі при невдачах.

Середній рівень за цим показником є притаманним для 48% досліджуваних.

Така риса характеру як життєва практичність властива 46% досліджуваних. Людина з вираженою рисою практичності за своїм складом реаліст, добре адаптований в повсякденному житті. Вона тверезо і реалістично дивиться на життя, вірить в матеріальні цінності більше, ніж в абстрактні ідеї. Така людина часто стурбована своїми матеріальними проблемами, наполегливо працює і проявляє заavidну наполегливість, втілюючи в життя свої плани. Негнучка і неартистична, часто проста і позбавлена почуття гумору в звичайному житті, вона проявляє сталість своїх звичок і інтересів. Така людина не любить різких змін у своєму житті, вона вважає за краще сталість і надійність у всьому, що її оточує. Вона несентиментальна, тому їй важко вивести з рівноваги, вплинути на зроблений вибір. До всіх життєвих подій така людина підходить з логічної сторони, шукає раціональних пояснень і практичної вигоди.

Експресивними є 18% досліджуваних. Для людини з такою рисою характерне легке ставлення до життя. Вона справляє враження безтурботної і безвідповідальної, якій складно зрозуміти тих, хто розраховує кожен свій крок, віддає свої сили створенню матеріального благополуччя. До життя вона ставиться як до гри, здійснюючи вчинки, за якими навколишні бачать прояв легковажності. Людина, яка має високі оцінки за цим фактором, задовольняє свою цікавість, проявляючи інтерес до різних сторін життя. Вона легко навчається, але недостатньо серйозно ставиться до систематичної наукової діяльності, тому рідко досягає великих успіхів в науці. Така людина часто вже не відрізняє вимисел від реальностей життя. Вона частіше довіряє своїм почуттям і інтуїції, ніж здоровому глузду, мало звертає увагу на поточні повсякденні справи і обов'язки, уникає рутинної роботи. Це емоційна, експресивна, з добре розвиненим естетичним і художнім смаком людина.

Середній рівень показника притаманний 36% респондентів.

Результати дослідження за п'ятифакторним опитувальником особистості подано у табл. 2.2 та Додатку К.

Таблиця 2.2

Результати дослідження за П'ятифакторним опитувальником особистості 5PFQ (у %)

	Лівий полюс	Правий полюс	Середній показник
Інтроверсія-екстраверсія	48	37	11
Відособленість-прив'язаність	22	34	44
Самоконтроль-імпульсивність	56	12	32
Емоційна стійкість-нестійкість	30	22	48
Практичність-експресивність	46	18	36

Також у дослідженні було проведено анкетування на тему ставлення до соціальних меншин. (Додаток М) Так, 38% досліджуваних схильні до нейтрального відношення до ЛГБТК+ спільноти, позитивно – 32%, негативно - 30%.

Рис. 2.6. Ставлення респондентів до ЛГБТК+ спільноти

При цьому, 28% респондентів відносять себе до ЛГБТК+ спільноти.

Половина респондентів, 48%, мають ЛГБТК+ персон у своєму вузькому колі спілкування.

Щодо емоцій, які викличе одностатева пара, які цілується, то найпоширенішими відповідями були : відсутність емоцій, це нормально (30%), схвалення (28%),радість (18%), агресія (20%), огида (14%), збудження (8%), заздрість (6%). Результати наведено у діаграмі Л.

Рис. 2.7. Емоції, які викличе побачена на вулиці одностатева пара

При цьому, 84% досліджуваних мали негативні установки від дорослих у дитинстві щодо ЛГБТК+.

На питання, з чим пов'язане ваше ставлення до квірспільноти, то найпоширенішими відповідями були: установки з дитинства (58%), негативний досвід взаємодії (24%), наявність таких друзів/знайомих (34%), релігійні упередження (22%), орієнтація (16%), бачення світу (12%), репрезентація у медіа просторі (22%).

Рис. 2.8. Ставлення респондентів до ЛГБТК+ спільноти

Щодо ставлення до національних меншин, то 62% респондентів відносяться нейтрально, 30% позитивно та 8% негативно.

Рис. 2.9. Ставлення респондентів до національних меншин

При цьому 38% респондентів мають у своєму колі спілкування представників національних меншин.

Щодо емоцій, які з'являться, якщо представниця ромської національності попросить допомоги, то найпоширенішими відповідями були: бажання допомогти (36%), підозрілість (29%), тривога (12%), агресія (8%), жалість (6%).

Рис. 2.10. Ставлення респондентів до представниць ромської національності

Щодо негативних установок у дитинстві від дорослих, то 78% респондентів мали такий досвід.

У більшості респондентів детермінантою ставлення до національних меншин виявились досвід взаємодії (44%) та установки (62%).

Щодо ставлення до людей з інвалідністю, то 94% респондентів мають позитивне або нейтральне ставлення до подібних людей, 6% - негативне.

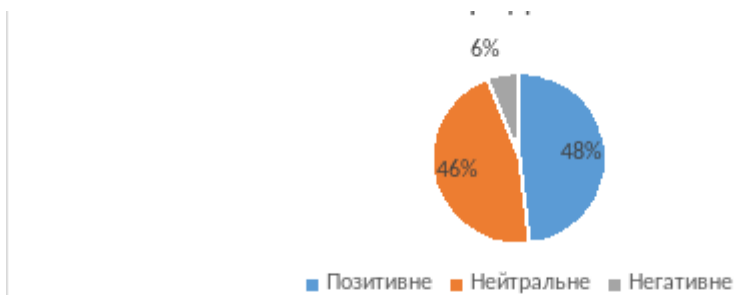

Рис. 2.11. Ставлення респондентів до людей з інвалідністю

При цьому, 96% досліджуваних не мають у своєму колі спілкування людей с подібними особливостями.

Щодо емоцій, які викличе людина з протезованими кінцівками, то у 82% досліджуваних це викличе жалість, при цьому 70% будуть готові допомогти, у 64% - розуміння та у 4% респондентів – відразу.

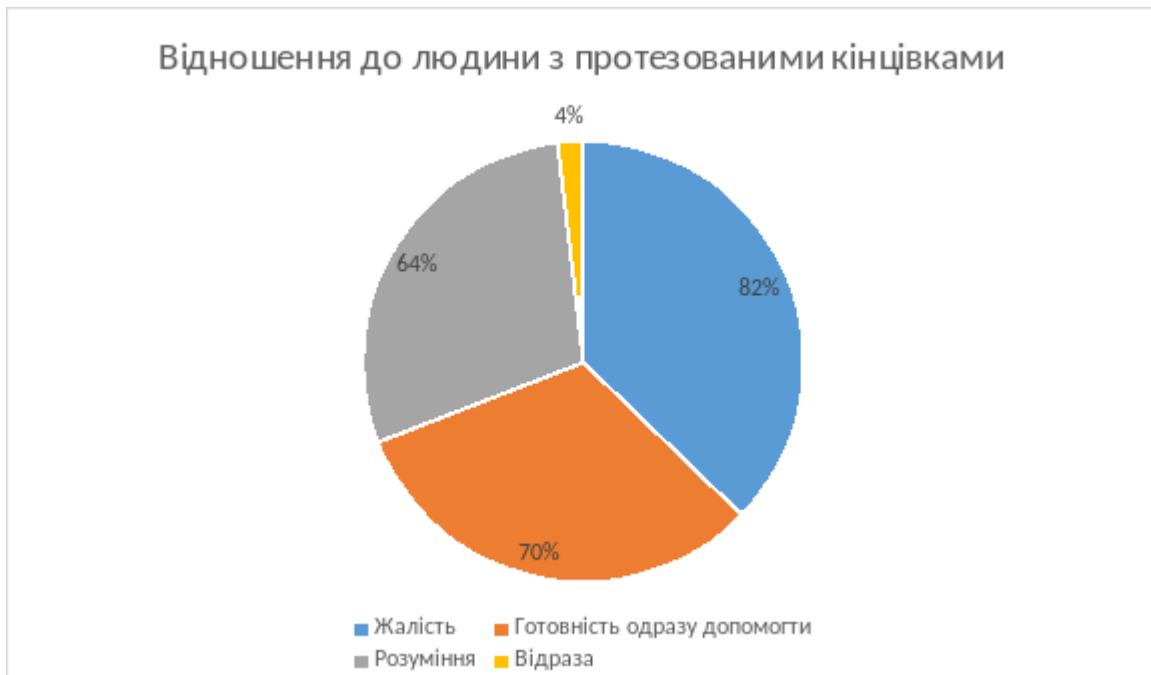

Рис. 2.13. Емоції респондентів, які викличе людина з протезованими кінцівками

У рамках проведеного дослідження нас цікавив взаємозв'язок отриманих результатів за дослідженням наявності у респондентів дитячих психотравм та травмуючого досвіду і їх рівня толерантності та особистісних характеристик, для чого і був використаний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою програми SPSS.

Зведені дані кореляційного аналізу взаємозв'язку наявності у респондентів дитячих психотравм та травмуючого досвіду і їх рівня толерантності та особистісних характеристик наведено у таблиці 2.3 та додатку Л.

Таблиця 2.3

Значущі кореляційні коефіцієнти між наявністю психотравм та травмую чого досвіду та рівнем толерантності (за Спірменом)

	Знедоленість	Покинутість	Приниженість	Зрада	Відсутність батьків	Булінг	Адикція у батьків	Ув'язнення члена сім'ї	Сексуальні домагання
Індекс толерантності	0,5**								
Відсутність батьків		0,6***							
Інтолерантність до невизначеності			0,3**			0,284*			0,5**
Відособлення від оточуючих			0,4**						
Вміння прощати				0,6***					
Емоційна нестійкість					0,246*				
Консервативність							0,240*		
Бажання переробити партнера								0,204*	

Аналізуючи результати кореляційного аналізу, можна зробити висновок, що деякі види толерантності мають певну залежність від дитячого психотравмуючого досвіду.

Так, наявність травми знедоленості має кореляційний зв'язок середньої сили з індексом толерантності (0,5). Такий результат можна пояснити схильністю людей, які мають даний вид психотравми, до соціальної тривожності, ставлення себе нижче за інших, що робить їх більш терпимими до особливостей оточуючих.

Наявність психотравми покинутості має зв'язок вище середнього з відсутністю одного із батьків в дитинстві (0,6).

Травма приниженості має слабкий зв'язок з рівнем інтолерантності до невизначеності (0,3). Наявність такого зв'язку можна пояснити тим, що особа з даним видом психотравми зазвичай має велику кількість соціальних страхів, не вміє прислухатися до себе та зазвичай вважає себе гіршою за інших та є песимістичною, що й впливає на рівень інтолерантності в незвичайних, невизначених ситуаціях. Також, віднайдено зв'язок середньої сили (0,4) між травмою приниженості та відособленістю від оточуючих. Такий результат також можна пояснити наявністю соціальних страхів, негативними думками про себе та страхом знову пережити певне приниження.

Травма зради, за результатами нашого дослідження, має кореляційний зв'язок силою вище середнього (0,6) з такими складовими вербальної толерантності як невміння прощати помилки та відстороненість. Такий результат пояснюється страхом травмованого знову пережити зраду та підпустити близько людину здатну на такий вчинок.

Кореляційних зв'язків пов'язаних з наявністю травми несправедливості не було віднайдено.

Виявлено слабкі кореляційні зв'язки між відсутністю одного з батьків та емоційною нестійкістю, фізичним насиллям та булінгом зі сторони однолітків та рівнем інтолерантності до невизначеності, наявністю певного

виду адикції в одного із батьків та рівнем консервативності, перебуванням в тюремному ув'язненні одного з батьків та рівнями бажання зробити партнера комфортним та такою особистісною рисою як практичність, відчуттям нелюбові зі сторони батьків та відособленістю від оточуючих. Між сексуальним домаганням зі сторони дорослих та індексом толерантності було виявлено кореляційний зв'язок середньої сили (0,5).

Якщо проаналізувати анкету ставлення до соціальних меншин та співставити з результатами за іншими методиками, то теж можна помітити чіткий зв'язок.

Так, більшість респондентів з негативним ставленням до ЛГБТК+ та національних меншин проживали у дитинстві з дорослим який мав певну залежність(45%), а також піддавались вербальному та фізичному насиллю від дорослих та однолітків (74%). Є схильними до травми покинутості, мають більш низький показник індексу толерантності, вербальної толерантності та терпимості до невідомого. Притаманною є консервативність поглядів. Також є більш імпульсивними людьми.

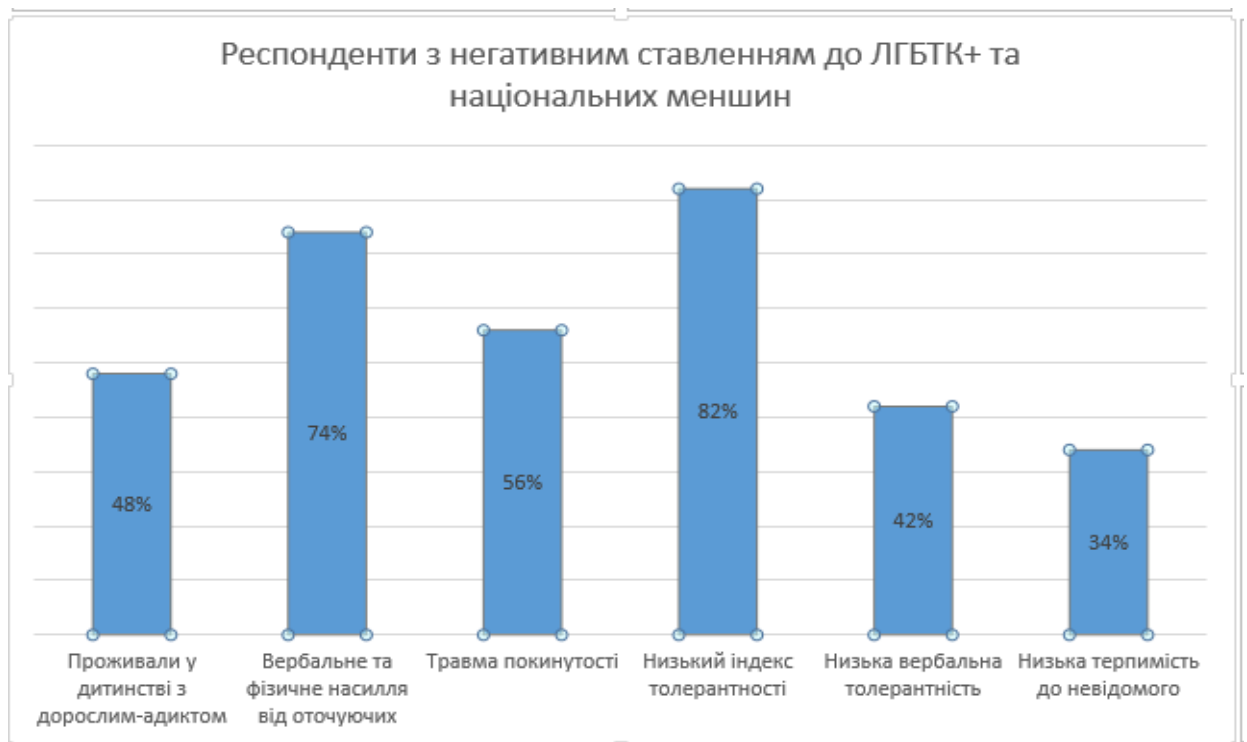

Рис. 2.14. Особливості респондентів з негативним ставленням до соціальних меншин

При цьому люди, які зазначили, що на відношення до ЛГБТК+ вплинули релігійні погляди та власна картина світу у дитинстві не зазнавали любові та уваги від одного або двох батьків (48%).

Помічено, що значна кількість респондентів (32%) перенесла негативні установки до соціальних меншин від дорослих с дитинства у доросле життя.

Наявність у своєму колі спілкування представника соціальної меншини має позитивний вплив на відношення людини до представників ЛГБТК+, етнічних груп та людей з інвалідністю.

Помічено, що респонденти, які віднесли себе до представників соціальних меншин є схильними до травм приниженості(76%) та знедоленості(58%).

Висновки до розділу II

Одержані у ході емпіричного дослідження підтвердили висунуту на початку гіпотезу.

Рівень толерантності має зв'язок з наявністю дитячого психотравмуючого досвіду.

Прямий вплив на рівень толерантності мають психотравма знедоленості та пережиття сексуального домагання в дитинстві. Приниженість у дитячому віці, фізичне насилля зі сторони батьків та булінг зі сторони однолітків впливають на рівень терпимості до невизначеності у дорослому віці. Переживання зради, наявність адикції в одного з батьків та перебування в тюремному ув'язненні, відчуття нелюбові впливають на складові вербальної толерантності.

Проживання з дорослими, які мають адикцію, фізичне та психологічне насилля зі сторони оточуючих в дитинстві, травма покинутості мають вплив на негативне ставлення до ЛГБТК+ та національних меншин.

Негативні установки до соціальних меншин від дорослих є детермінантами відношення до них у дорослому віці.

Наявність у своєму колі спілкування представника соціальної меншини має позитивний вплив на ставлення людини до представників ЛГБТК+, етнічних груп та людей з інвалідністю.

ВИСНОВКИ

У роботі наведено теоретичне узагальнення і сучасний аналіз питання впливу психотравмуючого дитячого досвіду на рівень такого поняття як толерантність в дорослому віці до соціальних меншин, результати емпіричного дослідження такого взаємозв'язку.

На підставі теоретичного аналізу встановлено що психологічні травми дитинства виникають практично у кожної людини, але для життя деяких людей вони не мають значного впливу, для інших ж є фактором порушень всіх сторін психіки і як наслідок – якості життєдіяльності у суспільстві.

Глибина травми залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини, частоти і тривалості впливу негативних факторів і виду травмуючої події. Значну роль у формуванні і розвитку дитячих психотравм відіграє сім'я. Діти, що ростуть в атмосфері розуміння і любові, мають менше труднощів з навчанням у школі, проблем, пов'язаних зі здоров'ям, спілкуванням з однолітками, і навпаки, як правило, порушення дитячо-батьківських відносин і труднощі в сімейному ситуації ведуть до формування різних психологічних проблем і комплексів.

Незалежно від виду травми, всі вони роблять серйозний негативний вплив на процес соціалізації. Виникають труднощі в спілкуванні з новими людьми, адаптацією до нових умов і колективу. У дитини, яка пережила психотравмуючу подію, психіка схильна до формування страхів і соціофобії.

З пережитим в дитинстві насильством або навіть всього лише недоліком батьківської любові відносяться такі потрясіння особистості, як зниження самооцінки і відсутність упевненості в собі, схильність до переживань, тривоги, паніки і поганого настрою, туга, часте виникнення докорів сумління, зниження толерантного ставлення до оточуючих.

За результатами дослідження було визначено, що більша частина досліджуваних мають певний негативний дитячий досвід та схильні до психотравм.

Теоретично обґрунтовано та емпірично виявлено існування певних залежностей в наявності психотравм та рівнем толерантності в дорослому віці. Так, прямий вплив на рівень толерантності мають психотравма знедоленості та пережиття сексуального домагання в дитинстві.

Приниженість у дитячому віці, фізичне насилля зі сторони батьків та булінг з боку однолітків впливають на рівень терпимості до невизначеності у дорослому віці. Чим більше мали місце бути такі явища в житті респондента – тим більш нетерпимим він є до невизначеності.

Переживання зради, наявність адикції в одного з батьків та перебування в тюремному ув'язненні, відчуття нелюбові впливають на такі складові вербальної толерантності як консервативність, відособленість від оточуючих та бажання зробити їх більш комфортними для себе.

Проживання з дорослими, які мають адикцію, фізичне та психологічне насилля зі сторони оточуючих в дитинстві, травма покинутості мають вплив на негативне відношення до ЛГБТК+ та національних меншин.

Негативні установки до соціальних меншин від дорослих є детермінантами відношення до них у дорослому віці.

Отже, наша гіпотеза є підтвердженою.

Проведене нами дослідження має практичне значення, оскільки отримані результати можуть бути застосовані в практичній діяльності психолога, у консультативній діяльності для розробки тренінгових програм, які спрямовані на підвищення рівню терпимості та роботі з психотравмуючими ситуаціями, їх наслідками. Теоретичні та практичні напрацювання можуть стати підґрунтям для розробки програм спрямованих на підвищення рівня толерантності молоді та роботою з наслідками психотравм у дорослому віці.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з виявленням зв'язку психотравм, одержаних у ході воєнного стану в Україні, з особистісними рисами та психологічним благополуччям особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Про концептуальні засади філософії освіти України / В. П. Андрущенко, В. С. Лутай. – Київ: Практична філософія, 2004. – 424 с.
2. Антонио М. Система и личность / Магнетти Антонио. – Харьков: Бизнес книги, 2015. – 288 с.
3. Асанова Н. К. Жестокое обращение с детьми: основные методологические, практические и правовые аспекты. / Н. К. Асанова. – Київ: ВЛАДОС, 1997. – 198 с.
4. Бабчук О. Г. Толерантність в особистісному вимірі / О. Г. Бабчук. – Харків: Психос, 2012. – 271 с.
5. Бистрицький Є. О. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є. О. Бистрицький. – Київ: Політична думка, 1997. – 508 с
6. Бойко В. В. Трудные характеры подростков / В. В. Бойко. – Питер: ВЛАДОС, 2010. – 347 с
7. Василюк Ф. К. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций / Ф. К. Василюк. – Москва: Психо, 1984. – 200 с
8. Веселова Е. К. Психологическая деонтология: содержание и проблемы / Е. К. Веселова. – СПб: Питер, 2003. – 705 с.
9. Гуггенбюль-Крейг А. Власть архетипа в психотерапии и медицине / А. Гуггенбюль-Крейг. – СПб: БСК, 1997. – 116 с
10. Декларація принципів толерантності. 16 листопада 1995.
11. Стрелеки Д. Большая пятерка для жизни. Как найти и реализовать свое предназначение / Джон Стрелеки. – СПб: Кафе на краю земли, 2012. – 459 с
12. Калмыкова Е. Особенности психотерапии посттравматического стресса / Е. Калмыкова., 2001. – 70 с. – (Т22).

13. Калшед Д. Внутренний мир травмы. Архетипические защиты личного духа / Д. Калшед. – СПб: Академический проект, 2001. – 388 с.
14. Колодзин Б. Как жить после психической травмы / Б. Колодзин. – Москва: Шанс, 1991. – 96 с.
15. Крепелин Э. Введение в психиатрическую клинику/Э. Крепелин - Москва: БИНОМ, 2004 -493 с.
16. Лазебная Е. О. Военно-травматический стресс: особенности пост-травматической адаптации участников боевых действий / Е. О. Лазебная. – СПб: Психологический журнал, 1999. – 62 с
17. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский. – Харьков: Вопросы философии, 1997. – 144 с. – (11)
18. Лиз Б. Пять травм, которые мешают быть самим собой / Бурбо Лиз. – СПб: София, 2013. – 224 с.
19. Максимова О. О. Толерантність як складова морального виховання / О. О. Максимова. – Київ: Наукові записки: збірник наукових статей, 2015. – 108 с. – (128).
20. Милютина Е. Л. Влияние детского опыта на уровень толерантности взрослых / Е. Л. Милютина. – Київ: Логос, 2019.
21. Муздибаев К. Стратегия совладания с жизненными трудностями / К. Муздибаев. – СПб: Журнал социологии и социальной антропологии, 1998. – 100 с.
22. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики / О. В. Орловська. – Хмельницьк: ХТУ, 2012. – 891 с
23. Осухова Н. Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях / Н. Г. Осухова. – Москва: Академия, 2005. – 288 с.
24. Падун М. А. Психологическая травма и базисные когнитивные схемы личности / М. А. Падун, Н. В. Тарабарина. – Москва: Доступная психотерапия, 2001. – 121 с

25. Паніна Н. К. Особливості національної толерантності в Україні / Н. К. Паніна, І. М. Кириченко. – Київ: Велес, 2008. – 246 с.
26. Поздняков В. А. Психология и психотерапия детских травм / В. А. Поздняков. – Москва: Ось, 2005. – 105 с
27. Решетников М. М. Психическая травма / М. М. Решетников. – СПб: ВЕИП, 2006. – 322 с
28. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – Москва: Прогресс, 1982. – 124 с
29. Солдатова Е. Л. Психология развития и возрастная психология / Е. Л. Солдатова. – СПб: Феникс, 2014. – 492 с.
30. Тарабарина Н. В. Основные итоги и направления исследований пост-травматического стресса / Н. В. Тарабарина. – Харьков: ВЛАДОС, 2003. – 191 с.
31. Томас Н. К. Межличностное понимание травмы / Н. К. Томас. – СПб: ЛОГОС, 1998. – 424 с
32. Тягло О. В. Толерантність в сучасному світі: досвід междисциплинарного дослідження / О. В. Тягло. – Харків: ХаДУ, 1998. – 382 с
33. Тягло О. В. Як розуміти толерантність сьогодні / О. В. Тягло. – Харків: ХаДУ, 2002. – 284 с
34. Тягло О. В. Що таке сучасна толерантність / О. В. Тягло. – Харків: ХаДУ, 2007. – 107 с
35. Уолцер М. Про толерантність / Майк Уолцер. – Харків: РА-Каравела, 2003. – 490 с
36. Франкл В. Э. Основы логотерапии. Психотерапия и религия./ В.Э. Франкл.- СПб.: Речь, 2000. - 286 с.
37. Фрейд З. Исследование истерии. / З. Фрейд - СПб.: ВЕИП, 2005- 464 с.
38. Черепанова Е. М. Психологический стресс. / Е.М. Черепанова - Москва.: «Академия», 1997. - 96 с.

39. Черняева С. А. Развитие личности и психологическая помощь в свете христианского мировоззрения./ С.А. Черняева- СПб.: Речь, 2007. - 191 с.
40. Швачко Е. В. Толерантность как психолого-социальный феномен / Е. В. Швачко. – Харьков: Лингвос, 2001. – 218 с
41. Шкурко Т. А. Личность как объект социально-психологического анализа / Т. А. Шкурко. – СПб: Феникс, 2003. – 705 с.
42. Тищенко Ю. Толерантність у поліетнічному суспільстві: питання теорії і практики / Ю. Тищенко. – Харків: Фонд Європа, 2003. – 156 с.
43. Якиманская И. С. Воспоминания о детских психологических травмах: анализ и классификация / И. С. Якиманская. – Москва: Перспективы науки, 2014. – 63 с..
44. Якиманская И. С. Особенности травматических переживаний и стереотипы жестоких отношений в социальной среде / И. С. Якиманская. – Москва: Перспективы науки, 2009. – 245 с..
45. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (4th ed.). Washington, D. C.: American Psychiatric Association, 1994
46. Berry J.W., Pleasants M. Ethnic Tolerance in Plural Societies /Paper given at International Conference on Authoritarianism and Dogmatism. Potsdam? N.Y., Wiley,1984.
47. John J. Trayser. The ACEs Revolution!: The Impact of Adverse Childhood Experiences. CreateSpace // Independent Publishing Platform, 2016. 104p.
48. Malakhova, O. M. "Толерантність–цінність у глобалізованому світі." Scientific and Theoretical Almanac Grani 17.10 - 2014p.
49. Mendus S. Toleration and the Limits of Liberalism: Humanities Press International, 1989.
50. Mill J.S. On Liberty / Ed. by A. Caswell, Wheeling (Illionis), 1947.

Анкета негативного дитячого досвіду (АСЕ)

1. Ви відчували брак їжі, були змушені носити брудний одяг, або у вас не було нікого, хто б захистив або подбав про вас?
2. Ви втратили батька внаслідок розлучення, залишення, смерті або з іншої причини? Ви проживали з кимось, хто був в депресії, психічно хворий або намагався покінчити життя самогубством?
3. Ви проживали з кимось, у кого були проблеми з випивкою або вживанням наркотиків, включаючи відпускаються за рецептом ліки?
4. Ваші батьки або дорослі в вашому домі коли-небудь били, били кулаком, били або погрожували завдати шкоди один одному?
5. Ви проживали з кимось, хто потрапив в місце ув'язнення або в'язницю?
6. Батько або дорослий в вашому домі коли-небудь обзивав, ображав чи придушував вас? Батько або дорослий в вашому домі коли-небудь бив, бив, бив вас або наносив вам фізичну шкоду?
7. Ви відчували, що ніхто у вашій родині не любив вас або думав, що ви особливий (- а)?
8. Чи були у вас небажані статеві контакти (такі як приставання або оральний / анальний / вагінальний контакт / проникнення)?
9. Ви стикалися з булінгом з боку однолітків?
10. Чи піддавалися ви фізичному насильству з боку однолітків?

Тест "Г'ять травм" Ліз Бурбо

Травма отвергнутого

Тест: при наличии характеристики ставим «+» при отсутствии ставим «-»

1. Тело сжатое, узкое.
2. Тело создает впечатление неукомплектованного, незавершенного (очень маленькая грудь, голова, ягодицы, короткая шея, лодыжки, пр.)
3. Левая сторона лица отличается от правой, есть явная асимметрия.
4. Плечи сдвинуты вперед, руки прижаты к телу.
5. Фигура маленькая, занимающая мало места в пространстве.
6. Глаза отсутствующие, уходящие из реальности или маленькие, бегающие от страха.

На предыдущие вопросы желательно отвечать наблюдающему

Ко 2 вопросу – один из этих признаков достаточен

7. Отстраненность от материального, вещи и деньги не приносят удовольствие.
8. Стремление к совершенству, заикленность на духовном.
9. Затруднения в сексуальной жизни. Секс – бездуховное явление.
10. Отказ от сексуальной жизни.
11. Неприятие, нелюбовь к одному из родителей вплоть до ненависти.
12. Частое использование в своей роли слов «никто и ничто» - «Моя мать никто», «Я знаю, что я ничто»
13. Переходы от стадии великой любви к стадии великой ненависти.
14. Стремление к уединению.
15. Стремление быть незаметным в компании или коллективе.
16. Уверенность, что Вас никто не понимает, обидчивость.
17. Боязнь внимания окружающих из-за стеснения, незнания как себя вести.
18. Мало друзей (особенно в школе, в институте).
19. Неверие в свою ценность, недооценка себя.
20. Малословие, но если заговорит, то не остановишь.

21. Боязнь прикосновений.
22. Трудно сконцентрировать внимание на реальном в точке здесь и сейчас.
23. Скрещивание рук на груди или ног под собой.
24. Поиск любви родителя одного с ним пола, либо избранного во вне человека.
25. Страх, что осудят, страх ошибок.
26. Страх перед публичными выступлениями, аудиториями, экзаменами.
27. Неверие в чувства других людей, бегство от любви.
28. Голос слабый, бессильный.
29. Стремление носить малозаметные, неяркие, ничем не выделяющиеся из окружающих вещей.
30. Нелюбовь к танцам, движения зажатые, не выразительны.
31. Стремление делать все безупречно, что отнимает много времени.
32. Плохой аппетит, маленькие порции.
33. Нежелание поправляться, осуждение себя за это.
34. Нарушение дыхательных функций.
35. Склонность к диарее.
36. Частые обмороки, головокружения.
37. Аритмия – нерегулярность сердечного ритма.
38. Вы нежеланный ребенок, появившийся случайно.
39. Ваши родители ждали ребенка другого пола.
40. У Вас есть сомнения в праве существования.

Травма покинутого (маска зависимого)

Тест: при наличии характеристики ставим «+» при отсутствии ставим «-»

1. Недостаток тонуса в теле – слабые мышцы.
2. Сутулость или сколиоз.
3. Длинные руки, свисающие как плети.
4. Слабые ноги, частая дрожь в коленях.
5. Обвислая грудь, или живот, или ягодицы, или щеки (или склонность к обвисанию после прекращения каких-либо упражнений).
6. Глаза большие, печальные или притягивающий взгляд.

На предыдущие вопросы желательно отвечать наблюдающему

7. Драматизация происходящего.
8. Стремление сделать услуги и получить за это комплемент, похвалу.
9. Взваливание на себя чужих обязанностей.
10. Боязнь обременять других своими просьбами.
11. Боязнь говорить о недостатках партнера из страха быть оставленным.
12. Заискивание, терпение в унижении.
13. Нежелание расставаться, если хорошо, даже если пора идти.
14. Мысли о самоубийстве.
15. Боязнь властей, начальников (милиционеров, суда и т.д.)
16. Не доделывание какой-либо работы, дела до конца.
17. Не возможность сделать работу, когда на него смотрят.
18. Страх перед жизненными переменами (работы, переезда, развода, беременности и пр.)
19. Привязанность к детям, близким.
20. Стремление быть необходимым, нужным.
21. Обидчивость и слезливость.
22. Игра в сексе, чтобы привязать из боязни быть покинутым.
23. Ревность к людям или собственным детям, отнимающим внимание любимых.
24. Нужда в поддержке, внимании, присутствии.
25. Нерешительность, не принимает решение в одиночку.
26. Болезненное восприятие отказов.
27. Неровное настроение, то радость, то печаль.
28. Стремление физически цепляться за других (трогать, дотрагиваться, поправлять, брать при разговоре за руку, при ходьбе под ручку).
29. Жажда любви, признания, внимания любой ценой (могут быть манипуляции любимыми).
30. Боязнь одиночества больше всего. Страх развода, разлуки, развязки.
31. Хороший аппетит всегда.
32. Стремление есть медленно.
33. Частые депрессии и истерики.

34. Головные боли-мигрени.
35. Частые простудные заболевания (особенно в детстве).
36. Астма.
37. В танце желание повиснуть, прижаться, прилипнуть.
38. Ваши родители часто оставляли Вас в раннем детстве (между 1 и 3 годами) на попечение других людей.
39. В этом возрасте Вы часто болели и постоянно нуждались в особом уходе, или были помещены в больницу без матери.
40. У Вас в семье появился малыш и по этой причине Вам уделялось мало времени.

Травма униженного (маска мазохист)

Тест: при наличии характеристики ставим «+» при отсутствии ставим «-»

1. Тело рыхлое округлое или толстое.
2. Низкий рост.
3. Толстая плотная шея.
4. Напряженность в области горла, шеи, челюстей или таза.
5. Лицо круглое, открытое.
6. Могучая спина.

На предыдущие вопросы желательно отвечать наблюдающему

7. Стад за себя и других, связанных с полнотой, неаккуратностью, неловкостью.
8. Способность легко набирать вес и трудности с ним расстаться.
9. Осуждение себя за медлительность, неловкость.
10. Стремление кого-то опекать, кому-то помогать.
11. Создание ситуации собственной неволи (служанки в доме, козел отпущения на работе).
12. Желание быть уникальным и значительным.
13. Соккрытие постыдных поступков (изнасилование, тюрьма, др.)
14. Чрезмерная чувствительность, обидчивость.
15. Пренебрежение своими потребностями (себе в последнюю очередь).
16. Сочетание повышенной чувствительности со стыдом в сексуальных отношениях.
17. Чувство собственной никчемности.
18. Любовь к маленьким вещам, предметам.

19. Мелкий почерк.
20. Унижение, осуждение себя в глазах других (я такая свинья, я такой тупой).
21. Неловкость за столом, в компании (упасть, поскользнуться, облиться, испачкаться).
22. Склонность брать на себя вину других.
23. Подсознательное стремление к свободе (вырвавшись много ест, пьет, без меры занимается сексом, пьет алкоголь, пр.)
24. Боязнь свободы (с другой стороны), ограничения, обязательства, чувство долга.
25. Нелюбимая работа, не дающая удовлетворения душе.
26. Уборка дома, нарядные платья к гостям. В остальное время беспорядок.
27. Представление о сексе как о грехе, жёсткий самоконтроль, стыд.
28. Боязнь обнажить тело.
29. Нотки притворства в голосе.
30. Любовь к чувственным танцам.
31. Желание сидеть, раскинув ноги, отенившись.
32. Любовь к сытой или жирной пище.
33. Любовь к шоколаду или сладкому.
34. Боли в спине.
35. Ангины или ларингиты.
36. Заболевания ног (варикоз, растяжение связок).
37. Нарушение функций печени.
38. Вы помните, как Ваша мать или отец испытывали стыд за Ваше поведение (испачкался, плохо одет, пр.)
39. Вас унизили в возрасте от 1 до 3 лет за недостойное поведение (обкакался и т.д.)
40. Осуждение или неловкость в ситуациях, связанных с сексуальной сферой.

Травма предательства (маска контролирующего)

Тест: при наличии характеристики ставим «+» при отсутствии ставим «-»

1. Тело излучает силу и мощь (гора мускулов).
2. У мужчин плечи шире бедер. У женщин бедра шире плеч.
3. Грудь колесом.
4. Излишний вес.

5. Взгляд пристальный, внимательный.
6. Глаза, которые видят все с первого взгляда.
7. Стремление делать все самостоятельно.
8. Стремление быть ответственным и сильным.
9. Приверженность верности.
10. Нетерпение к медлительности.
11. Стремление к первенству любой ценой даже вопреки качеству.
12. Стремление все предусмотреть, рассчитать.
13. Любовь к точности (не любит опозданий, опаздывающих)
14. Критичность к безответственности у других и нежелание видеть это у себя.
15. Стремление избежать конфликтных ситуаций, в которых может потерять контроль.
16. Чрезмерная внимательность, хорошая память.
17. Страдание от недоверия.
18. Осуждение других за несоответствие собственному эталону, идеалу, принципам, за слабости.
19. Недоверие к другим людям, контроль над другими.
20. Желание оставлять за собой последнее слово.
21. Вваливание чужой работы на себя, стремясь показать свои возможности.
22. Стремление знать все, что происходит вокруг.
23. Поддержание тела в отличной форме (занятие в зале, единоборствами и т.д.)
24. Манипуляция другими людьми для достижения своих целей.
25. Ревность, недоверие любимому человеку.
26. Частые влюбленности, страсти блокированы.
27. Затруднения с выбором (если этот партнер сравнивается с родителем противоположного пола).
28. Настороженность к противоположному полу.
29. Боязнь нарушить или снять с себя обязательства.
30. Боязнь разъединения, развода, отречения.
31. Хороший аппетит, ест быстро.
32. Любовь к специям.

33. Возможность долго не есть пока занят, но затем потеря контроля в еде.
34. Громкий раскатистый голос.
35. Использование танца для соблазнения.
36. Болезни, заканчивающиеся на ит: артрит, бурсит и т.д.
37. Герпес.
38. Вы были влюблены в родителя противоположного пола или другое лицо, играющее роль родителя в возрасте от двух до семи лет.
39. Вы испытывали ревность по отношению к этому человеку, если он оказывал внимание кому-то другому, не Вам (например, новорожденному или супругу).
40. Родители не сдерживали своих обещаний и злоупотребляли Вашим доверием.

Травма несправедливости (маска ригидного (зажатого))

Тест: при наличии характеристики ставим «+» при отсутствии ставим «-»

1. Тело прямое, жесткое.
 2. Фигура совершенная, в пределах возможного, хорошие пропорции.
 3. Невысокий рост.
 4. Скованные движения, напряженность.
 5. Светлая, чистая кожа.
 6. Осанка гордая.
 7. Взгляд сияющий, живой.
- На предыдущие вопросы желательно отвечать наблюдающему*
8. Стремление к совершенству, справедливости, безукоризненности.
 9. Отстраненность от собственных чувств (боязнь их).
 10. Стремление к продуктивности.
 11. Излишняя оптимистичность.
 12. Страх увеличения веса.
 13. Нехватка времени из-за долгих приготовлений.
 14. Жажда справедливости, самокритичность, недооценка собственного вклада.
 15. Добро-зло, правда-неправда – очень важные критерии. Максимализм, крайности.
 16. Нежелание обращаться за помощью.
 17. Живость, динамичность, любовь к быстрой ходьбе, скорости.

18. Самоограничение в удовольствиях.
19. Покраснение лица, смущение в неловких ситуациях.
20. Излишняя требовательность к себе вплоть до осуждения.
21. Любовь к порядку и режиму.
22. Напряженность рук даже во время отдыха.
23. Любовь к темной или черной одежде.
24. Сравнение себя по принципу «кто лучше», «кто хуже»
25. Работа через силу до изнеможения.
26. Стыд за бесцельно проведенное время или купленные вещи.
27. Демонстрация своих дел с целью одобрения, признания.
28. Чувство должника (не любит принимать подарки).
29. Трудности в проявлении любви и неприятие ее.
30. Скованность в общении с любимыми, особенно при знакомстве (внешняя холодность).
31. Боязнь прикосновений.
32. Кокетство на расстоянии.
33. Мечта о чистоте в отношениях, боязнь разочарований (комплекс монашки).
34. Речь сдержанная, механическая.
35. Чувство ритма в танце.
36. Стыдливость при потере контроля в еде.
37. Фригидность у женщин, половое бессилие у мужчин.
38. Нервное истощение.
39. Родитель одного с Вами пола в возрасте от четырех до шести лет проявлял к Вам строгость, нетерпимость или осуждение.
40. Вы страдали от холодности родителей, невозможности выразить свои чувства и быть понятым.

Індекс толерантності (автори Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова)

Інструкція: Оцените, пожалуйста, насколько Вы согласны или не согласны с приведенными утверждениями, и в соответствии с этим поставьте галочку или любой другой значок напротив каждого утверждения:

1. В средствах массовой информации может быть представлено любое мнение
2. В смешанных браках обычно больше проблем, чем в браках между людьми одной национальности
3. Если друг предал, надо отомстить ему
4. К кавказцам станут относиться лучше, если они изменят свое поведение
5. В споре может быть правильной только одна точка зрения
6. Нищие и бродяги сами виноваты в своих проблемах
7. Нормально считать, что твой народ лучше, чем все остальные
8. С неопрятными людьми неприятно общаться
9. Даже если у меня есть свое мнение, я готов выслушать и другие точки зрения
10. Всех психически больных людей необходимо изолировать от общества
11. Я готов принять в качестве члена своей семьи человека любой национальности
12. Беженцам надо помогать не больше, чем всем остальным, так как у местных проблем не меньше
13. Если кто-то поступает со мной грубо, я отвечаю тем же
14. Я хочу, чтобы среди моих друзей были люди разных национальностей
15. Для наведения порядка в стране необходима "сильная рука"
16. Приезжие должны иметь те же права, что и местные жители
17. Человек, который думает не так, как я, вызывает у меня раздражение
18. К некоторым нациям и народам трудно хорошо относиться
19. Беспорядок меня очень раздражает
20. Любые религиозные течения имеют право на существование
21. Я могу представить чернокожего человека своим близким другом
22. Я хотел бы стать более терпимым человеком по отношению к другим

Опитувальник комунікативної толерантності Бойко

1. Повільні люди зазвичай приводять мене у стан нервового збудження.
 2. Мене роздратовують метушливі, непосидючі люди.
 3. Галасливі дитячі ігри витерплюю важко.
 4. Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості найчастіше впливають на мене негативно.
 5. Бездоганна у всьому людина насторожила би мене.
-
1. Мене зазвичай примушує нервувати нетямущий співрозмовник.
 2. Мене роздратовують любителі побалакати.
 3. Я б обтяжливо спілкувався з байдужим для мене попутником у потязі, літаку, якщо він проявить ініціативу.
 4. Я б обтяжливо спілкувався з випадковим попутником, який поступається мені за рівнем знань і культури.
 5. Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж я.
-
1. Сучасна молодь справляє неприємне враження своїм зовнішнім виглядом (зачіски, косметика, одяг).
 2. Так звані «нові росіяни» зазвичай справляють неприємне враження безкультур'ям або жадобою.
 3. Представники деяких національностей в моєму оточенні викликають в мене антипатію.
 4. Є тип чоловіків (жінок), котрих я дуже не люблю.
 5. Терпіти не можу ділових партнерів з низьким професійним рівнем.
-
1. Вважаю, що па грубість треба відповідати тим же.
 2. Мені важко не подавати виду, якщо людина мені чимось неприємна
 3. Мене роздратовують люди, які прагнуть під час сварки відстоювати лише свою позицію.
 4. Мені не подобаються самовпевнені люди.
 5. Зазвичай мені важко утриматися від зауваження на адресу злісної або знервованої людини, яка штовхається в транспорті.
-
1. Я маю звичку повчати оточуючих.
 2. Невиховані люди обурюють мене.
 3. Я часто зупиняю свою увагу на тому, що намагаюся виховувати когось.

4. Я за звичкою постійно роблю комусь зауваження

5. Я люблю командувати близькими.

1. Мене роздратовують люди похилого віку, коли в години пік їх можна зустріти в міському транспорті або в магазині.
2. Проживати в номері готелю зі сторонньою людиною для мене — це просто тортур.
3. Коли партнер не згодний у чомусь з моєю правильною позицією, то зазвичай це мене дратує.
4. Я виявляю нетерплячість, коли мені заперечують.
5. Мене роздратовує, коли партнер робить щось по-своєму, не так, як мені хочеться.

1. Зазвичай я сподіваюсь, що мої кривдники отримають по заслугах.
2. Мені часто докоряють тим, що я буркотливий.
3. Я довго пам'ятаю образи, завдані мені тими, кого я ціную та поважаю.
4. Не можна пробачати співробітникам нетактовні жарти.
5. Якщо діловий партнер ненароком зачепить мою самолюбність, я все одно па нього ображуся.

1. Я засуджую людей, які плачуться «в чужу жилетку».
2. Внутрішньо я не схвалюю колег (приятелів), які за будь-якого зручного випадку розповідають про свої недуги.
3. Я намагаюся уникати розмови, коли хтось починає скаржитись на своє сімейне життя.
4. Зазвичай я без особливої уваги вислуховував сповіді друзів (подруг).
5. Мені іноді хочеться розізлити кого-небудь з рідних або друзів.

1. Як правило, мені важко піти на поступки партнерам.
2. Мені важко знайти спільну мову з людьми, у яких поганий характер.
3. Зазвичай я важко пристосовуюсь до нових партнерів по спільній роботі.
4. Я утримуюсь підтримувати стосунки з дещо дивними людьми.
5. Найчастіше я принципово наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер має рацію.

Опитувальник толерантності до невизначеності Баднера

1. Фахівцю, який не може дати чітку відповідь, скоріш за все, бракує знань
2. Я б хотів пожити за кордоном якийсь час
3. Будь-які проблеми можливо врешті вирішити.
4. Люди, які підпорядкували своє життя чіткому розкладу, напевно, позбавляють себе більшості радощів
5. Хороша робота - це така, коли завжди зрозуміло, що і як треба робити
6. Цікавіше займатися складною проблемою ніж вирішувати просту.
7. У перспективі можна досягти більшого, вирішуючи маленькі, прості проблеми, ніж великі і складні
8. Найцікавіші люди - це ті, хто не боїться бути оригінальним і несхожим на інших.
9. Звичне завжди прийнятніше, ніж незнайоме
10. Люди, які наполягають на відповіді «так», або «ні», просто не знають, наскільки усе, насправді, складно.
11. Людина, яка веде розмірене життя без особливих сюрпризів і несподіванок, має бути вдячна долі
12. Більшість найважливіших рішень приймаються на основі неповної інформації
13. Я віддаю перевагу вечіркам зі знайомими людьми, аніж вечіркам, на яких більшість запрошених мені незнайомі

14. Учителі і наставники, які нечітко формулюють завдання, дають шанс проявити ініціативу і оригінальність.

15. Чим швидше усі прийдуть до єдиних цінностей та ідеалів, тим краще

16. Хороший учитель - той, хто стимулює формування в учнів власних поглядів

Додаток Ж

П'ятифакторний опитувальник особистості 5PFQ

1. Мне нравится заниматься физкультурой	- 2	- 1	0	1	2	Я не люблю физические нагрузки
2. Люди считают меня отзывчивым и доброжелательным человеком	- 2	- 1	0	1	2	Некоторые люди считают меня холодным и черствым
3. Я во всем ценю чистоту и порядок	- 2	- 1	0	1	2	Иногда я позволяю себе быть неряшливым
4. Меня часто беспокоит мысль, что что-нибудь может случиться	- 2	- 1	0	1	2	«Мелочи жизни» меня не тревожат
5. Все новое вызывает у меня интерес	- 2	- 1	0	1	2	Часто новое вызывает у меня раздражение
6. Если я ничем не занят, то это меня беспокоит	- 2	- 1	0	1	2	Я человек спокойный и не люблю суетиться
7. Я стараюсь проявлять дружелюбие ко всем людям	- 2	- 1	0	1	2	Я не всегда и не со всеми дружелюбный человек
8. Моя комната всегда аккуратно прибрана	- 2	- 1	0	1	2	Я не очень стараюсь следить за чистотой и порядком
9. Иногда я расстраиваюсь из-за пустяков	- 2	- 1	0	1	2	Я не обращаю внимания на мелкие проблемы

10. Мне нравятся неожиданности	- 2	- 1	0	1	2	Я люблю предсказуемость событий
11. Я не могу долго оставаться в неподвижности	- 2	- 1	0	1	2	Мне не нравится быстрый стиль жизни
12. Я тактичен по отношению к другим людям	- 2	- 1	0	1	2	Иногда в шутку я задеваю самолюбие других
13. Я методичен и пунктуален во всем	- 2	- 1	0	1	2	Я не очень обязательный человек
14. Мои чувства легко уязвимы и ранимы	- 2	- 1	0	1	2	Я редко тревожусь и редко чего-либо боюсь
15. Мне не интересно, когда ответ ясен заранее	- 2	- 1	0	1	2	Я не интересуюсь вещами, которые мне не понятны
16. Я люблю, чтобы другие быстро выполняли мои распоряжения	- 2	- 1	0	1	2	Я не спеша выполняю чужие распоряжения
17. Я уступчивый и склонный к компромиссам человек	- 2	- 1	0	1	2	Я люблю поспорить с окружающими
18. Я проявляю настойчивость, решая трудную задачу	- 2	- 1	0	1	2	Я не очень настойчивый человек
19. В трудных ситуациях я весь сжимаюсь от напряжения	- 2	- 1	0	1	2	Я могу расслабиться в любой ситуации
20. У меня очень живое воображение	- 2	- 1	0	1	2	Я всегда предпочитаю реально смотреть на мир
21. Мне часто приходится быть лидером, проявлять инициативу	- 2	- 1	0	1	2	Я скорее подчиненный, чем лидер
22. Я всегда готов оказать помощь и разделить чужие трудности	- 2	- 1	0	1	2	Каждый должен уметь позаботиться о себе
23. Я очень старательный во всех делах человек	- 2	- 1	0	1	2	Я не очень усердствую на работе

24. У меня часто выступает холодный пот и дрожат руки	- 2	- 1	0	1	2	Я редко испытывал напряжение, сопровождаемое дрожью в теле
25. Мне нравится мечтать	- 2	- 1	0	1	2	Я редко увлекаюсь фантазиями
26. Часто случается, что я руковожу, отдаю распоряжения другим людям	- 2	- 1	0	1	2	Я предпочитаю, чтобы кто-то другой брал в свои руки руководство
27. Я предпочитаю сотрудничать с другими, чем соперничать	- 2	- 1	0	1	2	Без соперничества общество не могло бы развиваться
28. Я серьезно и прилежно отношусь к работе	- 2	- 1	0	1	2	Я стараюсь не брать дополнительные обязанности на работе
29. В необычной обстановке я часто нервничаю	- 2	- 1	0	1	2	Я легко привыкаю к новой обстановке
30. Иногда я погружаюсь в глубокие размышления	- 2	- 1	0	1	2	Я не люблю тратить свое время на размышления
31. Мне нравится общаться с незнакомыми людьми	- 2	- 1	0	1	2	Я не очень общительный человек
32. Большинство людей добры от природы	- 2	- 1	0	1	2	Я думаю, что жизнь делает некоторых людей злыми
33. Люди часто доверяют мне ответственные дела	- 2	- 1	0	1	2	Некоторые считают меня безответственным
34. Иногда я чувствую себя одиноко, тоскливо и все валится из рук	- 2	- 1	0	1	2	Часто, что-либо делая, я так увлекаюсь, что забываю обо всем
35. Я хорошо знаю, что такое красота и элегантность	- 2	- 1	0	1	2	Мое представление о красоте такое же, как и у других
36. Мне нравится приобретать новых друзей и знакомых	- 2	- 1	0	1	2	Я предпочитаю иметь только несколько надежных друзей
37. Люди, с которыми я общаюсь, обычно мне нравятся	- 2	- 1	0	1	2	Есть такие люди, которых я не люблю

38. Я требователен и строг в работе	- 2	- 1	0	1	2	Иногда я пренебрегаю своими обязанностями
39. Когда я сильно расстроен, у меня тяжело на душе	- 2	- 1	0	1	2	У меня очень редко бывает мрачное настроение
40. Музыка способна так захватить меня, что я теряю чувство времени	- 2	- 1	0	1	2	Драматическое искусство и балет кажутся мне скучными
41. Я люблю находиться в больших и веселых компаниях	- 2	- 1	0	1	2	Я предпочитаю уединение
42. Большинство людей честные, и им можно доверять	- 2	- 1	0	1	2	Иногда я отношусь подозрительно к другим людям
43. Я обычно работаю добросовестно	- 2	- 1	0	1	2	Люди часто находят в моей работе ошибки
44. Я легко впадаю в депрессию	- 2	- 1	0	1	2	Мне невозможно испортить настроение
45. Настоящее произведение искусства вызывает у меня восхищение	- 2	- 1	0	1	2	Я редко восхищаюсь совершенством настоящего произведения искусства
46. «Болея» на спортивных соревнованиях, я забываю обо всем	- 2	- 1	0	1	2	Я не понимаю, почему люди занимаются опасными видами спорта
47. Я стараюсь проявлять чуткость, когда имею дело с людьми	- 2	- 1	0	1	2	Иногда мне нет дела до интересов других людей
48. Я редко делаю необдуманно то, что хочу сделать	- 2	- 1	0	1	2	Я предпочитаю принимать решения быстро
49. У меня много слабостей и недостатков	- 2	- 1	0	1	2	У меня высокая самооценка
50. Я хорошо понимаю свое душевное состояние	- 2	- 1	0	1	2	Мне кажется, что другие люди менее чувствительны, чем я
51. Я часто игнорирую сигналы, предупреждающие об опасности	- 2	- 1	0	1	2	Я предпочитаю избегать опасных ситуаций

52. Радость других я разделяю как собственную	- 2	- 1	0	1	2	Я не всегда разделяю чувства других людей
53. Я обычно контролирую свои чувства и желания	- 2	- 1	0	1	2	Мне трудно сдерживать свои желания
54. Если я терплю неудачу, то обычно обвиняю себя	- 2	- 1	0	1	2	Мне часто «везет», и обстоятельства редко бывают против меня
55. Я верю, что чувства делают мою жизнь содержательнее	- 2	- 1	0	1	2	Я редко обращаю внимание на чужие переживания
56. Мне нравятся карнавалы, шествия и демонстрации	- 2	- 1	0	1	2	Мне не нравится находиться в многолюдных местах
57. Я стараюсь поставить себя на место другого человека, чтобы его понять	- 2	- 1	0	1	2	Я не стремлюсь понять все нюансы переживаний других людей
58. В магазине я обычно долго выбираю то, что надумал купить	- 2	- 1	0	1	2	Иногда я покупаю вещи импульсивно
59. Иногда я чувствую себя жалким человеком	- 2	- 1	0	1	2	Обычно я чувствую себя нужным человеком
60. Я легко «вживаюсь» в переживания вымышленного героя	- 2	- 1	0	1	2	Приключения киногероя не могут изменить мое душевное состояние
61. Я чувствую себя счастливым, когда на меня обращают внимание	- 2	- 1	0	1	2	Я скромный человек и стараюсь не выделяться среди людей
62. В каждом человеке есть нечто, за что его можно уважать	- 2	- 1	0	1	2	Я еще не встречал человека, которого можно было бы уважать
63. Обычно я хорошо думаю, прежде чем действую	- 2	- 1	0	1	2	Я не люблю продумывать заранее результаты своих поступков
64. Часто у меня бывают взлеты и падения настроения	- 2	- 1	0	1	2	Обычно у меня ровное настроение
65. Иногда я чувствую себя фокусником, подшучивающим над людьми	- 2	- 1	0	1	2	Люди часто называют меня скучным, но надежным человеком

66. Я привлекателен для лиц противоположного пола	- 2	- 1	0	1	2	Некоторые считают меня обычным и неинтересным человеком
67. Я всегда стараюсь быть добрым и внимательным с каждым человеком	- 2	- 1	0	1	2	Некоторые люди думают, что я самонадеянный и эгоистичный
68. Перед путешествием я намечаю точный план	- 2	- 1	0	1	2	Я не могу понять, зачем люди строят такие детальные планы
69. Мое настроение легко меняется на противоположное	- 2	- 1	0	1	2	Я всегда спокоен и уравновешен
70. Я думаю, что жизнь – это азартная игра	- 2	- 1	0	1	2	Жизнь – это опыт, передаваемый последующим поколениям
71. Мне нравится выглядеть вызывающе	- 2	- 1	0	1	2	В обществе я обычно не выделяюсь поведением и модной одеждой
72. Некоторые говорят, что я снисходителен к окружающим	- 2	- 1	0	1	2	Говорят, что я часто хвастаюсь своими успехами
73. Я точно и методично выполняю свою работу	- 2	- 1	0	1	2	Я предпочитаю «плыть по течению», доверяя своей интуиции
74. Иногда я бываю настолько взволнован, что даже плачу	- 2	- 1	0	1	2	Меня трудно вывести из себя
75. Иногда я чувствую, что могу открыть в себе нечто новое	- 2	- 1	0	1	2	Я не хотел бы ничего в себе менять

45	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
46	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
47	2	2	1	1	1	2	1	2	2	2	2	1	2
48	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
49	2	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	1	2
50	1	1	1	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2
51	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2
52	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1
53	1	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	1	2
54	2	1	2	2	2	2	1	1	1	2	2	1	1
55	1	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	1	2
56	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2
57	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
58	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1
59	2	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	2
60	1	1	2	2	1	2	1	1	1	2	2	1	1

Додаток И

Результати дослідження тесту "П'ять травм" Ліз Бурбо

	Знедоленість	Покинутість	Приниженість	Зрада	Несправедливість
1	38	24	4	11	28
2	12	29	8	38	29
3	14	13	37	15	3
4	17	38	29	19	13
5	36	32	27	20	29
6	7	12	21	10	32
7	12	16	35	5	28
8	11	9	38	4	9
9	40	26	17	6	26
10	35	24	27	22	10
11	11	39	29	10	3
12	18	27	34	26	7
13	39	13	21	25	24
14	5	28	37	34	18
15	19	14	26	13	37
16	22	23	14	4	34
17	28	29	39	14	24
18	35	11	27	26	12
19	10	14	12	37	26
20	8	7	32	16	3
21	23	18	16	27	24
22	37	23	24	21	25
23	33	16	17	20	16
24	25	6	34	18	3
25	14	36	37	3	18
26	17	19	39	18	27
27	11	22	13	6	5
28	10	4	4	27	23
29	14	13	26	39	28
30	8	26	12	9	31
31	10	16	31	20	12
32	37	18	23	3	22
33	31	24	7	6	27
34	20	11	30	29	12
35	11	8	17	40	5
36	16	15	33	14	27
37	7	32	34	18	10
38	38	24	5	25	24
39	37	27	26	5	18

40	12	12	12	14	11
41	18	14	23	26	26
42	13	38	7	9	19
43	9	23	17	32	14
44	19	35	3	28	23
45	23	4	9	21	7
46	16	18	38	36	14
47	14	27	11	19	19
48	39	14	31	7	29
49	17	17	8	34	8
50	13	37	4	9	39
51	5	11	22	11	24
52	14	7	5	33	22
53	35	28	30	14	29
54	10	12	26	28	22
55	24	27	11	15	16
56	20	19	32	37	25
57	14	35	39	29	11
58	7	9	22	19	7
59	29	14	38	7	18
60	26	13	35	3	20

Додаток І

Результати дослідження індексу толерантності

	Індекс толерантності
1	80
2	64
3	75
4	67
5	119
6	111
7	61
8	124
9	77
10	42
11	89
12	98
13	83
14	103
15	95
16	73
17	68
18	31
19	92
20	63
21	93
22	129
23	62
24	84
25	94
26	86
27	54
28	93
29	88
30	105
31	75
32	97
33	94
34	85
35	70
36	87
37	111
38	61
39	69

40	68
41	72
42	71
43	16
44	71
45	65
46	97
47	82
48	78
49	80
50	70
51	115
52	78
53	65
54	61
55	69
56	80
57	63
58	98
59	76
60	97

Додаток І

Результати дослідження опитувальника комунікативної толерантності Бойко

	Неприйняття індивідуальності	Використання себе як еталонової	Консервативність	Невміння приховати почуття	Переробити	Зробити комфортним	Невміння прощати помилки
1	5	9	10	6	10	10	11
2	8	2	12	14	3	8	6
3	8	4	10	5	0	10	13
4	9	3	8	4	6	12	9
5	9	7	9	2	10	4	11
6	7	2	12	5	3	4	8
7	8	10	6	1	9	5	11
8	11	12	4	6	7	6	15
9	8	9	11	4	12	2	4
10	3	10	3	7	9	14	12
11	7	4	14	0	3	11	4
12	9	4	9	4	6	8	2
13	7	9	11	3	7	7	7
14	6	3	4	1	8	6	15
15	10	13	15	5	10	10	4
16	9	7	13	12	2	10	9
17	10	5	0	4	9	8	7
18	9	6	5	5	10	15	12
19	0	2	11	0	1	12	8
20	8	6	10	5	14	13	3
21	6	10	7	4	6	5	10

2 2	1	9	9	9	10	8	12
2 3	4	6	2	1	6	5	5
2 4	2	7	1	1	9	13	12
2 5	8	10	9	4	8	10	7
2 6	9	11	11	4	6	12	11
2 7	9	3	15	6	6	6	11
2 8	8	8	8	12	15	11	12
2 9	12	12	14	10	6	10	6
3 0	7	13	9	4	8	15	2
3 1	7	9	14	6	9	9	13
3 2	1	6	14	0	7	11	4
3 3	4	2	8	3	9	5	8
3 4	5	6	13	0	7	11	11
3 5	6	4	9	15	6	10	3
3 6	8	8	14	2	6	13	13
3 7	9	10	10	0	11	6	6
3 8	14	11	5	2	8	10	14
3 9	10	3	3	9	10	8	2
4 0	3	10	9	1	10	10	15
4 1	11	4	2	1	4	14	7
4 2	2	7	10	12	7	11	11
4 3	10	2	4	1	6	14	4
4 4	3	7	8	6	1	5	12
4 5	2	1	1	3	13	14	3
4 6	8	0	5	6	6	15	9

4 7	2	6	5	12	7	9	15
4 8	10	14	11	3	10	7	13
4 9	3	6	3	0	6	14	5
5 0	8	11	0	8	15	8	10
5 1	2	9	5	2	10	14	15
5 2	10	4	2	3	3	5	15
5 3	0	13	15	2	7	9	4
5 4	9	6	5	8	12	3	4
5 5	3	15	1	6	2	9	12
5 6	8	7	4	3	2	7	12
5 7	4	9	5	11	4	5	5
5 8	6	3	3	6	9	10	2
5 9	3	7	0	3	5	1	11
6 0	6	2	2	10	3	7	7

Додаток Й

Результати шкали толерантності до невизначеності Баднера

	Інтолерантність до невизначеності	Толерантність до невизначеності
1	9	8
2	4	4
3	8	7
4	9	6
5	9	6
6	5	9
7	6	6
8	9	9
9	5	5
10	2	8
11	7	8
12	0	7
13	4	6
14	8	8
15	7	7
16	3	5
17	3	8
18	9	5
19	6	4
20	4	8
21	7	6
22	8	9
23	5	7
24	2	8
25	8	4
26	7	9
27	7	4
28	5	9
29	9	6
30	8	3
31	7	6
32	5	9
33	7	4
34	8	2
35	6	9
36	4	4
37	7	9

38	7	4
39	7	8
40	4	1
41	8	3
42	6	8
43	8	4
44	2	4
45	6	4
46	7	7
47	6	6
48	7	4
49	6	4
50	2	3
51	5	6
52	4	5
53	5	2
54	8	4
55	4	9
56	7	4
57	6	2
58	5	7
59	7	4
60	7	7

Додаток К

Результати п`ятифакторного опитувальника особистості 5PFQ

	Інтроверсія- екстраверсія	Відособленість- прив`язаність	Імпульсивність- самоконтроль	Емоц. стійкість- нестійкість	Практичність- експресивність
1	22	74	63	19	5
2	48	58	47	72	59
3	17	38	6	44	63
4	71	73	51	36	49
5	58	65	35	60	56
6	65	41	49	25	50
7	34	47	71	33	19
8	39	67	64	21	31
9	72	73	75	57	16
10	20	25	54	65	64
11	44	57	10	57	70
12	15	63	35	54	56
13	12	54	74	48	54
14	49	51	59	74	52
15	63	13	12	66	40
16	50	5	17	32	22
17	25	70	68	56	55
18	12	65	69	33	28
19	7	50	38	45	20
20	46	55	61	48	72
21	36	44	40	55	34
22	29	73	68	71	12
23	57	67	69	63	20
24	24	55	46	25	45
25	31	24	68	59	60
26	16	65	72	37	16
27	58	54	42	35	57
28	43	58	74	2	64
29	67	69	73	72	73
30	27	60	37	51	46
31	36	65	73	39	8
32	17	34	45	44	24
33	74	44	40	41	12
34	36	48	68	15	14
35	10	50	74	6	64
36	17	62	42	51	13

37	47	48	61	67	28
38	13	70	64	50	5
39	9	16	69	65	16
40	7	27	56	48	29
41	39	47	71	37	69
42	40	69	53	38	66
43	27	25	66	10	11
44	28	59	61	4	14
45	41	57	67	71	61
46	56	29	2	46	48
47	27	36	67	62	52
48	40	35	63	66	39
49	31	12	13	28	23
50	66	72	74	34	47
51	35	47	61	32	13
52	52	75	59	47	28
53	14	49	68	61	74
54	31	72	43	70	6
55	57	74	73	52	32
56	48	56	70	48	39
57	5	63	72	26	6
58	13	32	64	13	54
59	44	11	71	5	16
60	5	25	68	60	42

	Знач. (двух торонн яя) N	,1 9 5	,5 8 7	,0 0 0	,00 0 60	,0 0 60	,0 0 60	,0 0 60	,00 3 60	,0 0 60	,0 70 60	,05 6 60	,0 13 60	,66 3 60	,54 7 60	,16 6 60	,42 0 60	,56 7 60	,9 3 4 60	,94 6 60	,02 4 60	,79 8 60
addi kt	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	,1 9 6 0	,1 0 6 0	,9 6 5 0	1, 0 2** 0	,93 7 1*	,2 2 4*	,4 4 1*	,27 1*	,3 6 9*	,2 44	,23 2	,3 55**	- 0	- 6	,23 4	- 9	,03 7	,0 3 7	,04 5	,26 6*	- 0
	Знач. (двух торонн яя) N	,1 3 4	,4 3 6	,0 0 0	,00 0 60	,0 3 6	,0 0 6	,0 0 6	,03 6	,0 0 6	,0 60	,07 4	,0 05	,49 4	,33 8	,07 2	,22 5	,77 9	,7 7 8 60	,73 1 60	,04 0 60	,93 9 60
nasili emej dy	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	,2 1 7	,1 1 0	,9 6 2*	,9 3 2*	1,0 9*	,3 6 4*	,4 2 6*	,36 9**	,4 1 0*	,2 27	,26 4*	,3 56**	- 4	- 1	,14 1	- 9	,07 6	,0 3 8	,00 6	,33 3**	- 07 7
	Знач. (двух торонн яя) N	,0 9 7	,4 0 3	,0 0 0	,0 0 60	,0 0 6	,0 0 6	,0 0 6	,00 4	,0 0 6	,0 81	,04 1	,0 05	,52 5	,69 8	,28 4	,70 9	,56 5	,7 7 0 60	,96 4 60	,00 9 60	,55 9 60
uvaz peny	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	,0 4 3	- 0 2	,3 8 2*	,2 7 1*	,36 9**	1, 0 2	,2 1 9	1,0 00**	,2 0 5	,6 16**	,15 9	,2 12	- 2	,03 7	- 9	,00 0	,02 3	- 2 1	,01 4	,14 3	- 13 5
	Знач. (двух торонн яя) N	,7 4 6	,8 7 8	,0 0 3	,00 4	,1 0 4	,1 4 4	,1 4 4	,1 00	,1 6	,0 00	,22 6	,1 04	,75 1	,78 1	,88 4	1,0 00	,86 4	,8 7 4 60	,91 5 60	,27 5 60	,30 5 60
fizna silie	Коэфф ициент коррел яции	,1 4 2	,2 2 3	,3 8 9*	,4 2 4*	,42 4**	,2 1 0	,9 3 5*	,21 2	,6 1 6*	,2 05	,47 6**	,9 33**	- 6	- 7	- 5	- 4	,01 0	,0 9 5	- 11 2	,01 9	- 17 1

	Знач. (двух сторонн яя) N	,2 7 9	,0 8 7	,0 0 2	,0 0 1	,00 1	,1 0 4	,0 0 0	,10 4 0	,0 0 0	,1 16 0	,00 0 00	,0 0 00	,33 8 6	,55 6 1	,97 1 8	,91 8 1	,94 1 1	,4 6 9	,39 4 3	,88 3 1	,19 1 1
nely bov	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	,1 6 5	,2 9 8*	,4 0 4*	,4 4 1*	,43 6**	,1 9 1	,9 3 0	1, 0 0	,5 8 7*	,1 92 8**	,42 8**	,8 68**	- 08 2	- 09 4	,07 8	,03 4	- 01 6	,0 2 0	- 08 7	,06 6 6	- 16 6
	Знач. (двух сторонн яя) N	,2 0 7	,0 2 1	,0 0 1	,0 0 0	,00 1	,1 4 0	,0 0 0	,14 4 0	,0 0 0	,1 42 1	,00 1 00	,0 0 00	,53 4 3	,47 3 3	,55 3 8	,79 8 1	,90 1 1	,8 7 8	,50 7 8	,61 8 8	,20 6 6
sexd oma gani e	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	,0 4 3	- 0 2	,3 8 2*	,2 7 1*	,36 9**	1, 0 2	,2 1 9	,1 0 1	1,0 0 5	,2 16 **	,6 15 9	,2 12	- 04 2	,03 7	- 01 9	,00 0	,02 3	- 0 2	,01 4	,14 3	- 13 5
	Знач. (двух сторонн яя) N	,7 4 6	,8 7 8	,0 0 3	,0 0 6	,00 4	,1 0 4	,1 4 4	,1 1 6	,0 00 6	,22 6 04	,1 04	,75 1	,78 1	,88 4	1,0 00	,86 4	,8 7 4	,91 5	,27 5	,30 5	
obra zi	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	,1 0 1	,2 3 4	,3 8 9*	,3 6 9*	,41 0**	,2 0 5	,6 1 6*	,5 8 7*	1, 0 0	,1 26 3**	,77 3**	,6 16**	- 20 7	- 08 0	,12 0	- 03 8	,16 4	,0 0 3	,01 6	,14 2	- 18 8
	Знач. (двух сторонн яя) N	,4 4 1	,0 7 2	,0 0 2	,0 0 4	,00 1	,1 1 6	,0 0 0	,11 6	,3 36	,00 0	,0 00	,11 2	,54 5	,36 1	,77 1	,21 2	,9 8 1	,90 6	,27 9	,15 0	
sexn asilie	Коэфф ициент коррел яции	- 1 3	,0 2 5	,2 3 6	,2 4 4	,22 7	,6 1 6*	,2 0 5	,1 9 2	,61 6**	,1 2 6	1, 00 8	,09 2 05	- 05 6	- 17 7	- 03 0	,01 3	- 00 3	,0 7 8	,14 6	,05 1	- 08 1

	Знач. (двух торонн яя) N	,3 1 7	,8 5 0	,0 7 0	,0 6 0	,08 1 60	,0 0 0	,1 1 6	,1 4 6	,00 0 60	,3 3 6		,45 8 60	,1 16 60	,66 9 60	,17 6 60	,82 3 60	,91 9 60	,98 4 60	,5 5 60	,26 7 60	,69 8 60	,53 9 60
bylin godn olitki	Коэфф ициент коррел яции	,0 2 9	,1 3 3	,2 4 8	,2 3 2	,26 4*	,1 5 9	,4 7 6*	,4 2 8*	,15 9 9	,7 7 3*	,0 98	1,0 76 00	,4 76 ..	- 12 3	- 08 2	,04 0	- 01 4	,07 1	- 0 8	- 07 4	,11 1	- 08 7
	Знач. (двух торонн яя) N	,8 2 8	,3 1 0	,0 5 6	,0 7 4	,04 1 60	,2 2 6	,0 0 6	,0 0 6	,22 6 60	,0 0 6	,4 58	,0 00	,35 0	,53 4	,76 3	,91 5	,58 8	,5 3 60	,57 4	,39 7	,50 9	
fizod nolitk i	Коэфф ициент коррел яции	,1 4 2	,2 2 3	,3 2 0*	,3 5 5*	,35 6**	,2 1 2	,9 3 3*	,8 6 8*	,21 2 6*	,6 1 6*	,2 05	1, 00	- 05 7	- 04 0	,09 8	- 07 9	- 00 8	,0 8 6	- 15 8	- 03 4	- 23 8	
	Знач. (двух торонн яя) N	,2 7 9	,0 8 7	,0 1 3	,0 0 5	,00 5 60	,1 0 4	,0 0 0	,0 0 0	,10 4 60	,0 0 6	,1 16	,00 0	,66 5	,76 3	,45 7	,54 7	,95 3	,5 1 60	,22 9	,79 7	,06 7	
Trav maZ nedo len	Коэфф ициент коррел яции	,0 3 5	- 0 1	- 0 5	- 0 9	,08 4	- 0 2	- 1 6	- 0 2	- 04 2	- 2 7	- 0 56	- 0 3	- 0 57	1,0 00	,13 7	- 02 1	- 16 2	,22 1	,1 8 2	- 05 1	- 08 2	- 06 0
	Знач. (двух торонн яя) N	,7 9 2	,8 8 9	,6 6 3	,4 9 4	,52 5	,7 5 1	,3 3 8	,5 3 4	,75 1 1	,1 1 2	,6 69	,35 0	,6 65	,29 7	,87 1	,21 7	,09 0	,1 6 60	,69 9	,53 3	,64 7	
Trav vma Poki n	Коэфф ициент коррел яции	- 1 3 0	,1 4 7 6	- 0 7 6	- 1 2 6	,05 1	,0 3 7	- 0 7	- 0 9	,03 7 4	- 0 8	- 1 77	- 08 2	- 0 40	,13 7	1,0 00	- 01 6	- 15 0	,19 5	,1 1 4	- 00 1	,08 5	,06 1

	Знач. (двух торонн яя) N	,3 2 3 6 0	,2 6 6 6 0	,5 4 7 6 0	,3 3 8 6 60	,69 8 1 6 0	,7 8 6 6 0	,5 5 6 6 0	,4 7 3 6 0	,78 1 5 6 60	,5 4 5 6 0	,1 76 4 60	,53 4 63 60	,7 63 7 60	,29 7 60	,90 5 60	,25 2 60	,13 5 60	,3 8 4 6 0	,99 6 60	,52 0 60	,64 4 60	
Trav maP rij	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	- ,0 2 5	,1 ,1 0 6	,1 8 1 6	,2 3 4 6	,14 1 4 60	- ,0 1 6	- ,0 0 6	,0 7 8 6	- ,01 9 60	,1 2 0 6	- ,0 30 60	,04 0 98 60	- ,02 1 60	- ,01 6 60	1,0 00 60	- ,11 9 60	- ,24 0 60	,0 5 0 6	,21 2 60	,00 3 60	- ,14 7 60	
Trav maZr ada	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	,0 5 7	- ,1 8 0	- ,1 0 6	- ,1 5 9	- ,04 9 60	- ,0 0 6	,0 1 4 6	,0 3 4 6	,00 0 3 60	,0 3 8 6	,0 13 8 60	,01 4 79 60	,16 2 60	,15 0 60	,11 9 60	1,0 00 60	,16 2 60	,2 3 4 6	,00 6 60	,12 8 60	,00 5 60	
Trav maN espr aved l	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	- ,1 4 9	- ,0 2 9	,0 7 5	,0 3 7 9	,07 6 5 60	,0 3 4 6	,0 1 1 6	,0 1 1 6	,02 3 4 60	,1 6 2 6	- ,0 03 60	,07 1 08 60	- ,0 1 60	,22 1 60	,19 5 60	- ,24 0 60	- ,16 2 60	1,0 00 60	,3 2 4 6	,15 4 60	,24 8 60	,06 2 60
Etalo n	Коэфф ициент коррел яции	- ,1 9 5	- ,0 8 6	- ,0 1 1	,0 3 7	,03 8 60	- ,0 2 1	,0 9 5	,0 2 0	- ,02 1 60	,0 0 3	,0 78 60	- ,08 2 60	,0 86 60	,18 2 60	,11 4 60	,05 0 60	- ,23 4 60	,32 4 60	1, 0 0	,04 7 60	,16 9 60	,02 2 60

	Знач. (двух торонн яя) N	,1 3 6 0	,5 1 4 0	,9 3 4 0	,7 7 8 0	,77 0	,8 7 4 0	,4 6 9 0	,8 7 8 0	,87 4 6 0	,9 8 1 6 0	,5 53 60 60	,53 3 60 60	,5 11 60 60	,16 3 60 60	,38 4 60 60	,70 6 60 60	,07 1 60 60	,01 2 60 60		,72 3 60 60	,19 8 60 60	,86 6 60 60
Негр inInd ivity al	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	- ,0 6 6 0	- ,0 5 2 0	- ,0 0 9 6 0	,0 4 5 3 0	,00 6	,0 1 4 5 0	,1 1 2 9 0	,0 8 7 0	,01 4 6 6 0	,0 1 6 6 0	,1 46 60 60	- ,07 4 60 60	- ,1 58 60 60	- ,05 1 60 60	- ,00 1 60 60	,21 2 60 60	,00 6 60 60	,15 4 60 60	,0 4 7 6 0	1,0 00 60 60	,04 9 60 60	,09 3 60 60
Kons ervat ivnos t	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	- ,0 5 4 0	,1 3 1 2 0	,2 9 2 6 0	,2 6 6 4 0	,33 3**	,1 4 3 5 0	,0 1 9 8 0	,0 6 6 1 8	,14 3 6 6 0	,1 4 2 6 9	,0 51 60 60	,11 1 60 60	- ,0 34 60 60	- ,08 2 60 60	,08 5 60 60	,00 3 60 60	- ,12 8 60 60	,24 8 60 60	,1 6 9 6 0	,04 9 60 60	1,0 00 60 60	- ,00 2 60 60
Негр ihov Poch yта	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух торонн яя) N	- ,1 0 4 0	- ,2 3 1 0	- ,0 3 4 0	- ,0 1 3 9 0	- ,07 7	- ,1 5 0 6 0	- ,1 1 6 1 0	- ,1 6 6 2 0	- ,13 5	- ,1 8 8 5 0	- ,0 81 60 60	- ,08 7 60 60	- ,2 38 60 60	- ,06 0 60 60	,06 1 60 60	- ,14 7 60 60	- ,00 5 60 60	,06 2 60 60	,0 2 2 6 0	,09 3 60 60	- ,00 2 60 60	1,0 00 60 60
Pere robiti	Коэфф ициент коррел яции	- ,0 4 7	,0 1 1 6	,0 1 1 1 0	,0 3 3 9	,05 3	,0 3 9	- ,0 8 7 9	- ,1 7 9	,03 9	- ,0 6 9	- ,0 41 60	- ,06 9 60	- ,1 75 60	,06 8 60	,11 6 60	,04 8 60	,22 5 60	,03 6 60	,2 8 8*	,05 1 60	- ,05 8	,00 4 60

	Знач. (двух сторонн яя) N	,7 7 7	,7 0 3	,1 4 4	,0 6 0	,18 8	,9 7	,5 8	,1 7	,95 7	,9 3 0	,0 72	,29 1	,9 47	,74 7	,57 8	,13 8	,32 2	,09 4	,8 1 5	,97 2	,99 2	,08 2
Inde xTol er	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	- 2 2 9	,1 2 6	- 0 5 0	,0 0 6 6	- 08 6	- 1 7 8	,0 3 6	,0 8 6	- 17 8	,1 3 5	,0 32	,06 2	,0 04	- 14 3	- 06 8	,16 6	- 12 6	,17 7	,0 4 9	- 10 0	,17 9	- 12 4
Intro Extra	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	- 1 0 6	,0 6 5	- 1 6 7	- 1 6 6	- 10 9	- 0 5 4	,1 4 6	,1 4 6	,1 4 5	- 0 0	- 0 03	,03 2	,1 43	,10 5	,13 8	- 15 5	,07 2	,23 4	,0 2 4	,23 4	,06 4	,01 5
Vido sobl enist	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	- 2 1 6	- 0 5 6	- 2 1 3	- 1 8 6	- 16 9	- 2 4 7	- 3 7 5	,3 7 0	,3 7 0	- 24 6	- 0 6	- 13 4	,4 42	,06 6	,16 7	- 16 0	,19 4	,10 1	,1 9 5	,14 8	- 02 9	,16 0
Impu lsiv	Коэфф ициент коррел яции Знач. (двух сторонн яя) N	- 3 2 2	- 1 9 5	- 1 3 9	- 1 3 4	- 15 8	- 0 3 4	,0 2 1	,0 6 3	- 03 4	- 0 8	- 0 11	- 0 0	,0 02	,14 7	- 11 1	,02 6	,05 0	,05 9	,2 9 5	,01 5	- 23 8	,20 5

	Знач. (двух торонн яя) N	,0 1 3 5 9	,1 4 0 5 9	,2 9 4 5 9	,3 1 2 5 9	,23 1 8 59 9	,7 9 8 5 9	,8 4 5 5 9	,9 2 2 5 9	,79 8 8 59 9	,7 1 8 59 9	,9 34 8 59 9	,87 8 46 59 9	,9 46 7 59 9	,26 7 2 59 9	,40 2 4 59 9	,84 4 4 59 9	,70 4 4 59 9	,65 6 6 59 9	,0 2 3 5 9	,90 9 0 59 9	,07 0 0 59 9	,11 9 9 59 9
Emo chSti ilist	Коефф ициент коррел яции	- ,1 5 7	,3 1 3 5	,1 9 5 4	,1 5 4 6	,16 6 0	,0 7 0	,0 0 5 8	,0 0 3 8	,07 1 0 7	,1 1 29 0	,1 29 4 60	- - 12 4	- - 0 54	,20 9 9 60	,27 0 0 60	,13 9 7 60	,02 7 1 60	,17 3 6 60	,0 9 3 60	,11 4 4 60	,07 8 8 60	- 0 0 60
	Знач. (двух торонн яя) N	,2 3 0	,0 1 5	,1 3 5	,2 4 1	,20 5 60	,5 9 7	,6 6 0	,7 7 6	,59 7 7	,4 0 4	,3 27 60	,34 6 60	,6 81 60	,11 0 60	,03 7 60	,29 1 60	,83 9 60	,18 6 60	,4 7 8	,38 4 60	,55 5 60	,94 1 60
Prakt ichni st	Коефф ициент коррел яции	- ,0 9 5	,1 8 2	,1 0 8	,1 0 2	,10 2 60	,2 8 9	,1 8 3	,1 8 0	,28 9 9	,0 8 1	,2 68 *	,01 8 08	,1 08 3	- ,17 3	,00 6 9	,06 9 1	,05 1 6	- ,16 6	,1 3 2	,05 4 60	,08 1 60	,16 5 60
	Знач. (двух торонн яя) N	,4 7 0	,1 6 5	,4 1 2	,4 3 9	,43 7 60	,0 2 5	,1 6 2	,1 6 8	,02 5 60	,5 4 0	,0 38 60	,89 4 60	,4 10 60	,18 6 60	,96 3 60	,60 0 60	,70 0 60	,20 5 60	,3 1 5	,68 1 60	,53 8 60	,20 7 60

Додаток М

Анкета «Ставлення до соціальних меншин»

Як ви відноситеся до ЛГБТК+ людей? 1 2 3 4 5 6 7 8
9 10

Чи відносите ви себе до ЛГБТК+ ? Так Ні

Чи є у вашому вузькому колі спілкування люди ЛГБТК+ ? Так Ні

Якщо на вулиці ви побачите одностатеву пару, що цілується, які емоції це у Вас викличе?

Чи мали у дитинстві Ви негативні установки від дорослих, щодо ЛГБТК+? Так Ні

З чим пов'язане ваше відношення до ЛГБТК+?

Як ви відноситеесь до національних меншин (роми, татари, корейці, євреї тощо) ? 1 2
3 4 5 6 7 8 9 10

Чи є у вашому вузькому колі спілкування представники національних меншин? Так
Ні

Якщо до Вас підійде представниця ромської національності з проханням, які емоції це у Вас викличе?

Чи мали у дитинстві Ви негативні установки від дорослих, щодо національних меншин?
Так Ні

З чим пов'язане ваше відношення до національних меншин?

Як ви відноситеесь до людей з інвалідністю? 1 2 3 4 5 6 7
8 9 10

Чи є у вашому вузькому колі спілкування люди з інвалідністю? Так Ні

Якщо до Вас підійде людина з протезованими кінцівками, з проханням, які емоції це у Вас викличе?